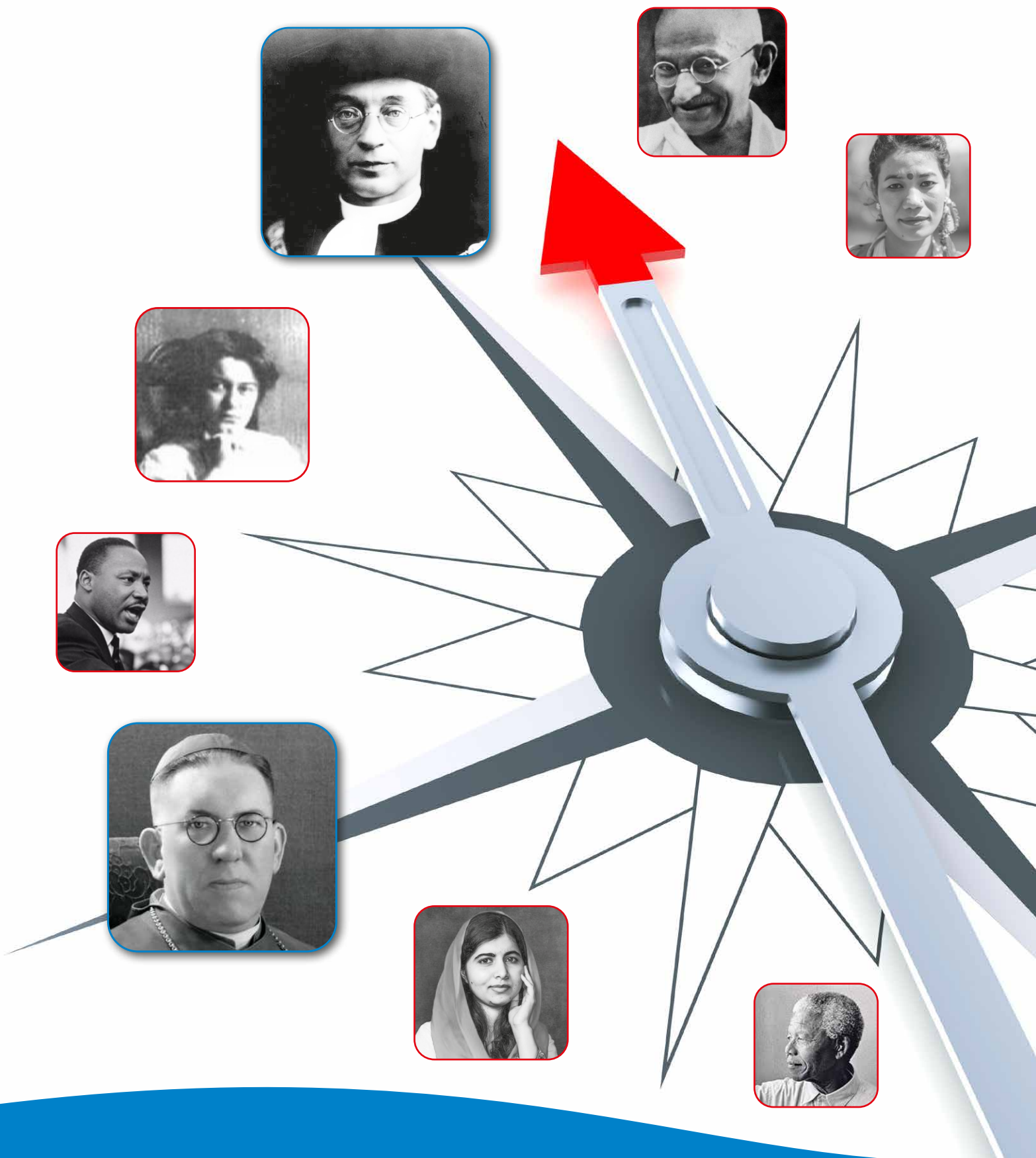
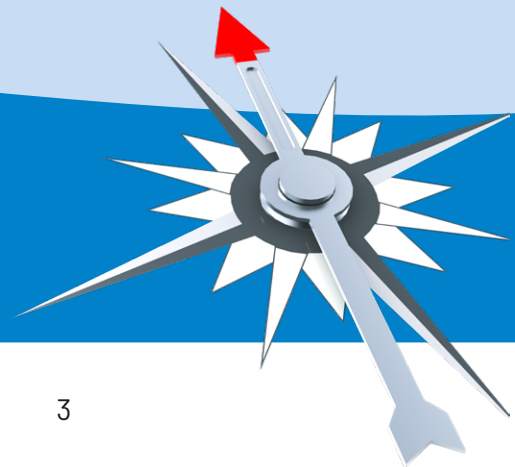

**GELOVIG
VERZET**

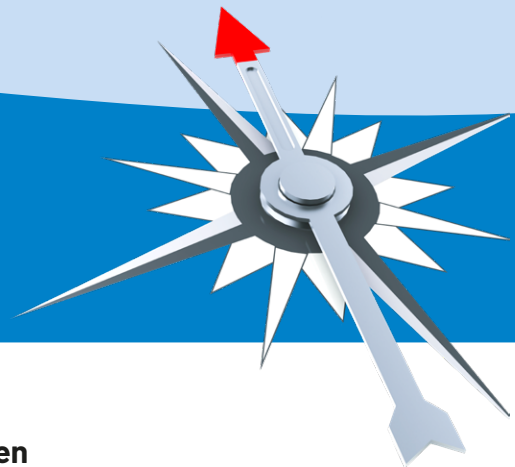
en een
innerlijk
kompas

Lesbrief Gelovig Verzet

1. Over deze lesbrief	3
2. Inleiding	4
2.1. Yad Vashem onderscheiding voor kardinaal De Jong	5
2.2. Heilig verklaring Titus Brandsma	6
2.3. Goede mensen als gids	7
3. De tijd van Brandsma en De Jong	
3.1. Johannes de Jong (1885 – 1955)	8
3.2. Titus Brandsma (1881 – 1942)	11
3.3. Edith Stein (1891 – 1942)	15
4. Omstandigheden in de tijd van De Jong, Brandsma en Stein	
4.1. De opkomst van het fascisme en nationaalsocialisme	18
4.2. Reactie van Titus Brandsma op het opkomend fascisme en nationaalsocialisme	21
4.3. Reactie van Johannes de Jong op het opkomend fascisme en nationaalsocialisme	26
4.4. De Tweede Wereldoorlog	33
5. Gelovig verzet	
5.1. Spiritualiteit	36
5.2. Gelovig verzet van kardinaal De Jong	39
6. Andere tijden, andere plaatsen, andere helden	
6.1. Mohandas Karamchand Gandhi (1869 – 1948)	41
6.2. Martin Luther King jr. (1929 – 1968)	44
6.3. Nelson Rolihlahla Mandela (1918 – 2013)	48
6.4. Urmila Chaudhary (1989 – heden)	52
6.5. Malala Yousafzai (1997 – heden)	53
7. Jouw kernwaarden en reflectie	55
8. Als je meer wilt weten...	57

1. Over deze lesbrief

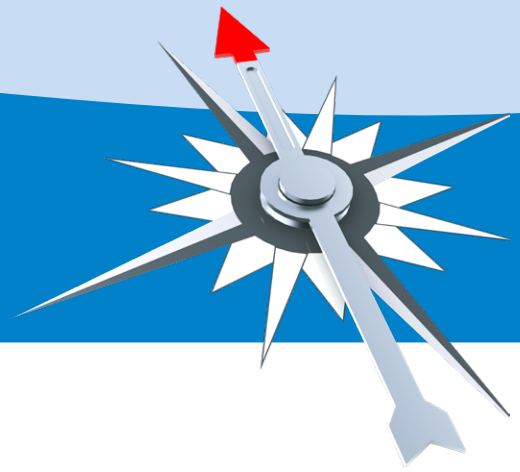
In deze lesbrief gaan we in op het leven van deze twee moedige geestelijken, dus we bespreken hun jeugd, hun opleiding, hun reacties op het opkomend fascisme en nationaalsocialisme. Eveneens een kleine bespreking van een moedige non, Edith Stein (1891-1942). Het gaat dus over het verleden, maar ook zeker ook over het heden. Omdat we verder mensen in latere tijden bespreken zoals Mohandas Karamchand Gandhi (1869-1948), Martin Luther King jr. (1929-1968) en Nelson Mandela (1918-2013). En bijzondere mensen uit onze huidige tijd: Malala Yousafzai en Urmila Chaudhary. Wat ze gemeenschappelijk hebben? Zij gingen en gaan uit van hun overtuiging en geloof om verzet te bieden, om de wereld beter te maken en vast te houden aan de belangrijkste zaken in het leven: geloof, hoop en liefde.

Gebruik dit materiaal als een rijke bron. Als basis voor lessen of werkstukken. En vergroot met de opdrachten je kennis of die van jouw leerlingen. En ga op zoek naar drijfveren, kernwaarden en het morele kompas. Van anderen maar vooral ook van jezelf.

Leerdoelen

- Leerlingen maken kennis met kardinaal De Jong en pater Titus Brandsma en hun optreden tegen het nationaal socialisme in de Tweede Wereldoorlog.
- Leerlingen krijgen inzicht in de wijze waarop kardinaal De Jong zijn bischopsambt invulling gaf en hoe hij zich, vanuit de leer van de rooms-katholieke kerk, verzette tegen de nazi's.
- Leerlingen leren over de spiritualiteit van de Karmeliet Titus Brandsma en hoe dit hem bewoog om zich te verzetten tegen de nazipropaganda.
- Leerlingen maken een koppeling tussen het verleden, door de voorbeelden van pater Titus Brandsma en kardinaal De Jong, en het heden door hedendaagse voorbeelden van verzet.
- Leerlingen worden zich bewust van de katholieke sociale leer, de filosofie van de nazi's en hoe deze tegenover elkaar staan.
- Leerlingen leren op basis van hedendaagse voorbeelden onderscheid te maken tussen wat hen rechtvaardig lijkt en wat niet.
- Leerlingen leren met elkaar op een respectvolle wijze in dialoog te gaan.
- Leerlingen leggen verbaal en schriftelijk een moreel getuigenis af.
- Leerlingen reflecteren op hun eigen overtuigingen.

2. Inleiding

Titus Brandsma en Johannes de Jong, helden van toen

Deze lesbrief heeft als hoofdonderwerp het leven van twee bijzondere katholieke geestelijken uit Nederland, die kort voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog een hoofdrol hebben gespeeld in het verzet tegen het fascisme en nationaalsocialisme in Nederland. Titus (Anno) Brandsma (1881-1942) en Johannes (Jan) de Jong (1885-1955) werden voor de oorlog nog niet gezien als 'sterke mannen'. Tijdens de oorlog pleegden zij geen bomaanslagen of ze vervalsten geen papieren zoals andere verzetsmensen dat deden. Maar het waren twee mannen die door hun compromisloze houding, vorm gegeven door hun geloof, niets wilden toegeven aan de nazi's en hun ideeën. En daarbij vasthielden aan de waarheid van een menselijkheid tegenover onmenselijkheid, van verdraagzaamheid tegenover onverdraagzaamheid en tenslotte vormden zij het licht in een bijzonder donkere tijd toen zij een voorbeeld waren voor de mensen om hen heen. Zij waren mensen met het goede morele kompas in een tijd toen velen dat kompas waren kwijtgeraakt.

Titus Brandsma ontving vele blijken van waardering na zijn dood in het concentratiekamp Dachau in 1942. In Nederland zijn er twee kerken, in Deventer en Amstelveen, naar hem vernoemd, meer dan tien scholen, vijfenveertig straten (ook zelfs enkele in Duitsland!), een brug en een treinstel naar hem vernoemd. Er zijn

standbeelden van hem en in Nijmegen is er de Titus Brandsma Gedachteniskerk en bij de Radboud Universiteit van Nijmegen is er een Titus Brandsma Instituut. Postuum (na zijn dood) ontving Titus het Verzetsherdenkingskruis in 1982. In 1985 besloot de toenmalige paus Johannes Paulus II Titus Brandsma zalig te verklaren, de laatste stap op weg naar een heiligverklaring. Op 15 mei 2022 werd Titus Brandsma heilig verklaard in Rome tijdens een speciale dienst door paus Franciscus. Het zegt iets over de status van de man, die een held tegen wil en dank werd.

Johannes de Jong, ook naar hem zijn er straten, pleinen en scholen vernoemd. Daarnaast ontving hij in februari 2022 postuum van het Israëliësche herdenkingscentrum, het Holocaust Yad Vashem in Jeruzalem de titel Rechtvaardige onder de Volkeren, omdat hij zich tijdens de oorlog, met gevaar voor eigen leven, openlijk had gekeerd tegen de Jodenvervolgung in Nederland en elders. Aartsbisschop De Jong wilde ook liever niet een held worden genoemd. Hij was pertinent tegen de ideeën van de nazi's en vond het logisch om zich te verzetten. Het was zijn morele en geestelijke plicht.

2.1 Yad Vashem onderscheiding voor kardinaal De Jong

Op 19 september 2022 ontving Johannes de Jong postuum de eretitel '[Rechtvaardige onder de volkeren](#)'. Deze titel wordt door de staat Israël verleend aan de mensen die in de Tweede Wereldoorlog joden hebben geholpen te ontsnappen aan de misdaden van de nazi's. Als professor in de kerkgeschiedenis aan het seminarie blonk hij uit in het doceren van geschie-

denis in de context. In die hoedanigheid kon hij de gedachtegang van het nazisme tegenover die van het christendom plaatsen. Later als aartsbisschop van Utrecht verzette hij zich tegen de nazi's in Nederland.

Uitreiking Yad Vashem
onderscheiding op
19 september 2022.

2.2 De heilig verklaring van Titus Brandsma

Heilige mis ter ere
van Titus Brandsma.

Op 15 mei 2022 verklaarde Paus Franciscus Titus Brandsma [heilig](#). Hoe, waarom en wanneer iemand heilig verklaard wordt vind je [hier](#). Heiligen zijn voorbeelden voor mensen, omdat zij in hun leven hebben getuigd van hun geloof, soms ook als ze hierdoor werden vervolgd, belachelijk gemaakt of vermoord. Titus Brandsma is vermoord in Dachau op 26 juli 1942. Hij verzette zich tegen de nazi's, in eerste instantie tegen hun idealen. In opdracht van de bisschoppen van Nederland stuurde hij een brief rond gericht aan de katholieke journalisten waarin zij werden verboden om nazi-propaganda te plaatsen in katholieke kranten. Dit vonden de nazi's niet goed, zij pakten Titus op en stopten hem in de gevangenis in Scheveningen, later werd hij naar kamp Dachau gebracht. Titus was heel aardig en goed voor zijn gevangenisbewaarders en zijn medegevangenen. Met name zijn gedrag voor en tijdens de oorlog maakte dat veel mensen hem inspirerend vonden. Hij heeft veel

gedichten, artikelen en preken geschreven die mensen tot op de dag van vandaag inspirerend en boeiend vinden. Veel thema's van toen komen ook vandaag de dag voor. De heilige Titus Brandsma kan ons leren hoe we vandaag de dag liefdevol en moedig kunnen blijven in onrechtvaardige situaties en standvastig opkomen voor wat goed is.

OPDRACHT

Maak met een groep een mind-map over kardinaal De Jong en Titus Brandsma.
Welke woorden komen het meest voor? Welke het minst?

2.3 Goede mensen als gids

Zou jij je verzetten tegen een dictatoriaal regime? Zou jij verzet durven plegen tegen een bewind dat mensen onderdrukt en dat mensen laat martelen en zelfs vermoorden enkel en alleen omdat die mensen er anders uitzien of anders denken over hoe de maatschappij georganiseerd moet worden?

Ben jij een held? Is een moeilijke vraag, die nog moeilijker is te beantwoorden. Want reken maar dat het zwaar is om je tegen zo'n dictatoriaal bewind te verzetten: er stonden draconische straffen op verzet. Je werd als een verrader gezien, een communistenvriend of een Joden-vriend. Kortom je werd gezien als een bondgenoot van de vijanden van de nazi's. En dat was reden genoeg om urenlang ondervraagd te worden, gemarteld en misschien zelfs vermoord te worden. Zou je, nu je dit weet, nog zelfs maar durven denken aan verzet plegen?

Natuurlijk zouden we graag antwoorden dat we ons sterk zouden verzetten tegen het onmenselijke regime van bijvoorbeeld de nazi's. Dat we ons verzetten tegen discriminatie van groepen mensen en ra-

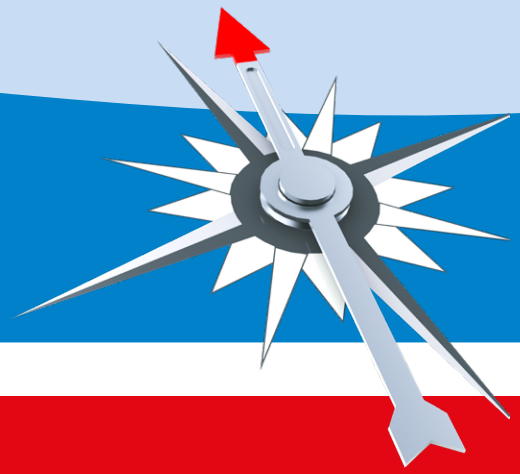
cisme van de ergste soort. En dat we ons beroepen op humaniteit en medemenselijkheid. Dat we staan voor democratie en een maatschappij waarin iedereen wordt geaccepteerd, ongeacht hoe je eruit zien of welke ideeën je ook hebt. Het is natuurlijk, vanuit de comfortabele situatie waarin je je nu bevindt, makkelijk om dit te zeggen. Maar kan en durf je dat ook als het oorlog is, zoals in Oekraïne, en je daarmee je leven op het spel zet?

Het is belangrijk om een moreel kompas hebben; weten welke zaken echt belangrijk voor jou zijn en onder alle omstandigheden vasthouden aan die normen en waarden. Zoals de Tsjechische minister van Buitenlandse Zaken, Jan Lipavsky, op 26 augustus 2022 in *NRC Handelsblad* schreef: *"We willen nu aan de juiste kant van de geschiedenis staan."*

Sommige van de waarden die we hier zullen bespreken zijn universeel, dat wil zeggen die gelden hier in Nederland maar ook in Nieuw Zeeland, die gelden zowel in het verleden als in het heden.

Andere waarden zijn verbonden aan plaats en tijd of zijn heel persoonlijk.

3. De tijd van Johannes de Jong en Titus Brandsma

3.1 Johannes de Jong (1885-1955)

Jeugd

Johannes (Jan) de Jong werd op 10 september 1885 geboren in een groot en arm bakkersgezin in het plaatsje Nes op Ameland. Na hem werden nog zes jongens (Johannes (doodgeboren), Johannes, Sipke, Jacob, Julius en Wieberen) en twee zussen (Grietje en Janke) geboren. Zijn vader, Jan, werd omdat hij de bakkerij was begonnen, Jan de Bakker genoemd en daarom werd zijn zoon 'Jan van Jan de Bakker' genoemd. Het was hard werken geblazen op Ameland in een tijd van economische tegenspoed. Vader Jan moest ook nog koeien en varkens houden om rond te komen. Het harde leven bepaalde de onafhankelijke geest van de Amelanders. Zo ook bij de jonge Jan. De Amelanders beschouwden zichzelf niet als Friezen, maar vonden dat ze onafhankelijk waren. Mede daarom leerde hij er vanzelfsprekend het Amelands volkslied:

*Opgeweld uit wier en zand
Gans omspoeld door zilten baren
Moge God steeds bewaren
Klein plekje, rijk aan duin en strand
Het ons zo lieve Ameland.*

Het leven met de zee was er een van geven en nemen: de vissers leefden van de zee, maar soms waren er ook slachtoffers van stormen en overstromingen. Jan kreeg thuis onderwijs. Al op een jonge leeftijd leerde hij goed lezen en schrijven. Hij wilde ook Frans leren, wat hem later goed van pas zou komen. Iemand die veel invloed heeft gehad op de jonge Jan was pastoor Antonius Scholten, die hem stimuleerde veel te leren. Hij had een talent, hij was een intelligente jongeman die zeer open stond voor het evangelie en die kennis had met betrekking tot alle gewoonten en gebruiken van de katholieke kerk.

Achter staand v.l.n.r.: Wiebren (1898-1962), **Jan (kardinaal, 1885-1955)**, Janke (1891-1974), Johannes (1888-1972), Julius (1896-1923), Jacob (1894-1980), Gerbentje de Jong-Kooiker (1892-1918), vooraan v.l.n.r. tante Janke de Jong (1867-1953), vader Jan Jans de Jong (1857-1930) en Cecilia de Jong-Mosterman.

Jan werd in de Clemenskerk in Nes gedoopt, deed er zijn eerste communie, werd er misdienaar en ging er op zondag naar de mis.

In 1898 vertrok de dertienjarige Jan naar het vasteland, naar het kleinseminarie Kuilenburg in Culemborg, de vooropleiding voor geestelijken. In die tijd was dat een reis van twee dagen. Kuilenburg had de bijnaam de 'Papenhoeck' (Papen is een andere naam voor Rooms-katholieken, vaak gebruikt door niet-katholieken). Het was een opleiding van de Jezuïeten, de orde die in 1534 is opgericht door Ignatius van Loyola. De Jezuïeten legden de geloftes van armoede en gehoorzaamheid af en richtten zich vooral op het onderwijs en de missie. Voor de jonge Jan was dit een grote aanpassing, een strak regime van vroeg opstaan en vroeg naar bed. En hij kon niet alle vakanties terug naar zijn geliefde Ameland. Zelfs toen zijn moeder in 1900 stierf kon hij niet terug om de begrafenis bij te wonen. Hij leerde op het seminarie goed Grieks en Latijn en werd omschreven als een uitmuntende leerling. Daarna studeerde hij er nog een jaar filosofie. Het spreken in het openbaar vond Jan vreselijk, iets waar hij duidelijk niet in uitblonk. Het oordeel van de Jezuïeten over Jan was bijzonder positief: *"zeer groot talent met een eenvoudig en goed karakter"*. Ondertussen was het kleine jongetje uitgegroeid tot een stevige breedgeschouderde jongeman, klaar voor een volgende stap.

Opleiding

In 1904 vertrok Jan de Jong naar Driebergen om daar in het grootseminarie Rijsenburg in vier jaar priester te kunnen worden. Hier heerste een bijna militair regime

met strakke discipline. Er was zelfs geen stromend water en centrale verwarming. De lessen waren er niet altijd inspirerend en het contact tussen docenten en studenten was schaars. Desalniettemin of misschien juist daarom, ontwikkelde Jan zich als groot lezer van kranten, tijdschriften en boeken. Heel zijn leven bleef hij een boekenverslinder en boekenverzamelaar. Hij hielp medestudenten die minder briljant waren dan hijzelf. Jan werd dan ook gezien als studiebol en zijn kamer lag zo vol met rommel dat zijn vrienden moesten komen opruimen. Op 15 augustus 1908 werd de Amelandse Jan de Jong de eerste priester van het eiland.

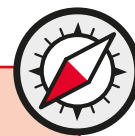
Van aartsbisschop Hendrik van de Wetering kreeg Jan de toestemming om in Rome te gaan studeren. Hij woonde in het priestercollege van de Santa Maria dell' Anima, met een Duits-Nederlandse achtergrond. De kerk van het priestercollege herbergde ook het graf van de enige Nederlandse paus: Adrianus VI (1459-1523). Jan studeerde wijsbegeerte en godsgeleerdheid aan de pauselijke universiteit Gregoriana. Hij genoot van de grote stad Rome, met al zijn kerken en bezienswaardigheden. Hij zag soms paus Pius X die grote indruk op hem maakte. Hij bezocht beroemde plaatsen als het Forum Romanum met de Palatijnse heuvel, het Pantheon, de Piazza Navona met de drie prachtige fonteinen van Gian Lorenzo Bernini en de vele kerken waaronder de Santa Maria sopra Minerva, met de graven van de schilder en frater Fra Angelico en de heilige Catharina van Siëna en de Santa Maria Maggiore. Tevens bezocht hij Napels en omgeving, waarbij hij Pompeii bezocht, de Romeinse stad die was bedolven onder het puimsteen van de vulkaan

de Vesuvius. Toen hij bij het stadje Sorrento in de baai van Napels was, stak een storm op die Jan deed herinneren aan de stormen op Ameland. Hij genoot ervan! Uiteindelijk promoveerde Jan in de wijsbegeerte in 1910 en in de godsgeleerdheid in 1911. En werd het tijd voor een terugkeer naar Nederland.

De Jong werd door aartsbisschop Van de Wetering als kapelaan aangesteld in Amersfoort om de gelovigen te dienen door hen de mis voor te lezen, kinderen te dopen, de jonge kinderen te onderwijzen, de biecht af te nemen, de jongeren te trouwen en stervenden de laatste sacramenten toe te dienen. In die tijd waren er veel sociale problemen onder de arbeiders zoals drankmisbruik, bedroevende werkomstandigheden en slechte huisvesting. Later werd De Jong conrector bij de Zusters van Onze Lieve Vrouw, dus in het onderwijs. Hij gaf les aan weeskinderen en aankomende onderwijzers. Dat was geen onverdeeld succes: hij kwam niet altijd uit zijn woorden, had stopwoordjes die zijn leerlingen telden en bewoog erg houterig. Kortom, hij was geen modelleraar. Hij kreeg meer tijd om kerkelijk recht en moraaltheologie te studeren. Bovendien werd hij redacteur van het blad van en voor geestelijken: *Nederlandsche Katholieke Stemmen*. De Jong volgde trouw de leer van Rome: *'Roma locuta, causa finita'* (Wanneer Rome heeft gesproken, is de zaak afgedaan).

In 1914 werd Jan de Jong professor Kerkgeschiedenis aan het seminarie Rijsenberg in Driebergen (Utrecht), waar hij tevens het *Handboek der Kerkgeschiedenis* schreef, verplichtte lesstof op de priesteropleidingen. In 1931 werd hij tot rector benoemd van het seminarie in Driebergen. In 1936 werd hij, tot veler verbazing, benoemd tot aartsbisschop van Utrecht. Waardoor hij ook het hoofd van alle Nederlandse katholieken werd. In zijn wapen nam hij de wassende maan van Ameland op.

OPDRACHT

KARDINAAL DE JONG IN JOUW OMGEVING

Zoek op internet naar straten, pleinen, scholen of verenigingen die naar kardinaal De Jong zijn vernoemd. Kun je daarbij ook vinden waarom ze naar kardinaal De Jong vernoemd zijn?

3.2 Titus Brandsma (1881-1942)

Een jonge Titus Brandsma
rond 1900.

Jeugd

Titus Brandsma komt uit een oud Fries geslacht en werd op 23 februari 1881 geboren als Anno Sjoerd Brandsma in een groot rooms-katholiek Fries boerengezin in Oegeklooster, een klein dorpje bij Bolsward, in de Greidhoek. Anno was het vijfde kind. Voor hem waren vier zusjes geboren (Baukje, Plône, Gatske en Siebrigje). Na hem kwam er nog een broertje (Hendrik). Zijn vader Titus was een stugge Fries, introvert en eenvoudig, maar ook iemand met een eerlijk geweten. In die tijd was vaders wil nog wet. Zijn moeder, Tjitsje Postma, was net als haar man een vrome katholiek, die het geloof overbracht op haar kinderen. Ze was intelligent, maar zwak van gezondheid. De katholieken van Friesland behoorden bij het bisdom van Utrecht en waren vooral volgzaam en sober, dus niet zoals hun Bourgondische geloofsgenoten in het zuiden.

Anno was een fragiel kind, waardoor zijn vader hem niet zag als een toekomstige boer. Gelukkig was Anno een leergierig kind met een brede belangstelling en een uitstekend geheugen. Op de basisschool was hij één van de besten en kreeg hij zelfs al een beetje Franse les. Bovendien was hij een vrome jongeman. Dus het verbaasde niemand dat hij ervoor koos om priester te worden, in die tijd niet uitzonderlijk. Als jonge leerling, elf jaar en acht maanden, werd hij door zijn ouders naar het Sint Antonius van Padua Gymnasium in het Brabantse stadje Megen aan de Maas gestuurd. Dit was een instituut van de Franciscanen, wat aansloot bij de geloofsrichting van zijn ouders. De Franciscanen of Minderbroeders (Ordo Fratrum Minorum) zijn bedelmonniken van de orde die in 1209 is opgericht door Franciscus van Assisi (1182-1226). Franciscus had als ideaal om bezitloos te leven als broeder van de armen, de 'minderen'.

En zo er helemaal te kunnen zijn voor God en de behoeftige medemensen. Anno vond vooral geschiedenis, Nederlands, scheikunde en biologie interessant. Het moet wel moeilijk geweest zijn voor de kleine en jonge Anno. Alleen in de paas- en grote vakanties mocht hij terug naar huis in Friesland. Zijn zussen waren inmiddels nonnen geworden en zijn broertje Hendrik volgde Anno naar Megen. De gezondheid van Anno liet te wensen over en hij moest extra voedsel krijgen om niet te vermageren.

Opleiding

Op 17 september 1898 werd Anno Brandsma lid van de Orde van de Karmelieten in Boxmeer, waarbij hij de kloosternaam Titus kreeg. De Karmelieten waren van oudsher een orde van kluizenaars, die zich buiten de bewoonde wereld op God wilden richten. Titus (Anno) leerde er ook zijn leermeester kennen, Hubertus Driessen. Titus werd er een ijverige, intelligente en vrome student. Mede daarom legde hij de geloften van armoede, gehoorzaamheid en zuiverheid af. Titus koos ook al vroeg voor de mystiek van de Karmel, dat wil zeggen het hartstochtelijk streven naar een persoonlijke vereniging van de ziel met God. Mede om deze reden was de jonge Titus al vroeg onder invloed van de geschriften van Theresia van Avila (1515-1582), de 'grote Theresia', die vereeuwigd werd door het beeld dat de kunstenaar Gian Lorenzo Bernini (1598-1680) van haar maakte: *'De extase van Theresia'*.

Dit beeld is nog steeds te zien in Rome in de Santa Maria della Vittoria. De Karmelieten zijn tegenwoordig ook bekend vanwege het stevige bier dat Vlaamse broeders maken.

In 1902 vertrok Titus naar het Twentse plaatsje Zenderen voor zijn studie theologie. Het was er wat minder streng dan in Boxmeer en Titus voelde zich daarop zijn gemak, mede omdat hij het goed kon vinden met zijn beste leraar Athanasius van Rijswijck. Na een jaar in Zenderen vertrok Titus naar Oss, waar hij in 1905 tot priester werd gewijd. Brandsma nam zijn rol als priester zeer serieus, want hij was nu immers een (be)middelaar tussen God en mens. Of zoals hij het nog directer zei op een bidprentje: *'Door de genade Gods ben ik wat ik ben.'* In Oss begon Titus ook met het schrijven in verschillende katholieke bladen over het geloof en het leven als katholiek geestelijke. Zo schreef Brandsma onder meer dat de katholieke kerk de sociale problemen zoals armoede, slechte huisvesting, drankgebruik en slechte werkomstandigheden kon oplossen voordat de liberalen of socialisten dat zouden kunnen.

Hubert Driessen zag het intellectuele talent van Titus en nam hem in oktober 1906 mee naar Rome. Daar ging Titus aan de Pontificia Università Gregoriana (pauselijke universiteit) wijsbegeerte studeren. Er ging een nieuwe wereld voor hem open. Hij verbleef er aan het Collegio San Alberto, tussen de Engelenburcht en de Sint Pieter. Er zaten Italianen, Spanjaarden, leraren, Duitsers, Nederlanders ('drie man en een paardenkop') en ander nationaliteiten, zo maakte Titus internationale contacten, meestal sprekend in een mengelmoe van Latijn en Italiaans. Hij mocht ook op audiëntie (officieel bezoek) bij paus Pius X, de Heilige vader, die grote indruk op hem maakte. Aan de universiteit moet hij ook spreekbeurten doen, iets wat hem matig afgaat. Het afmattende studietempo en het schrijven voor de Nederlandse bladen vermoeide hem. Daarnaast kreeg hij maagklachten en vermagerde hij weer sterk. Hij ontving op 25 oktober 1909 zijn doctorsbul in Rome.

Titus Brandsma had in deze periode te maken met een richtingenstrijd binnen de katholieke kerk tussen de 'conservatieve' en de 'moderne' katholieken. De eerste groep benadrukte de oude leer dat de paus onfeilbaar was en dat de katholieke gelovigen het leergezag van de kerk moesten erkennen. Ze kozen daarmee dus duidelijk voor het isolement van de katholieken. Er was binnen de groep conservatieven ook sprake van vijanddenken ten opzichte van de liberalen, de protestanten en de socialisten. Ze waren eigenlijk tegen elke vernieuwing. De tweede groep wilde juist het isolement doorbreken door in dialoog te gaan met andersdenkenden en meer in het centrum van de Nederlandse samenleving te staan in plaats van aan de zijlijn. Zij accepteerden de democratische rechtsstaat. Brandsma sloot zich aan bij de katholieke jongeren die kozen voor antimaterialisme en voor de mystiek binnen het geloof en hij bleef toch grotendeels de conservatieve koers van de kerk en de paus volgen.

Na Rome ging Titus in 1909 terug naar Oss om er te gaan lesgeven aan de studenten van het studiehuis van de Karmelieten. Titus liet zien dat hij vele talenten bezat. Zo nam hij het initiatief om in Oss een middelbare school op te richten: het Carmelcollege (nu het Titus Brandsma Lyceum). Hij werd ook hoofdredacteur van het regionale nieuwsblad *De Stad Oss*. Tevens ondersteunde hij nog steeds de Friese taal, zijn *memmetaal* (moedertaal), door onder meer een universitaire leerstoel Fries te ondersteunen. Daarnaast werkte hij mee aan een Friese vertaling van *De navolging van Christus* van Thomas à Kempis (1380-1471, die eigenlijk Thomas Hemerken heette). Dit boek was na de Bijbel het meest gedrukte boek van de

westerse wereld. En hij werd ondersteuner van nieuwe Bonifatiusbedevaarten naar Dokkum. Bonifatius had geprobeerd de Friezen tot het Christendom te bekeren en is bij die poging vermoord in 754 bij Dokkum. De katholieke kerk ziet hem dus als een martelaar, iemand die gestorven is voor zijn geloof. Ondertussen werkte hij aan de uitgave van het mystieke werk van Theresia van Avila in meerdere delen, maar dit duurde langer dan Titus wilde. Hij was altijd druk met alle projecten die hij wilde realiseren. Het zag er heel even naar uit dat Titus naar verre landen, zoals Nederlands-Indië, zou vertrekken om daar als missionaris het geloof te gaan verspreiden. Maar dat gebeurde niet en hij werd in 1923 benoemd tot hoogleraar in de filosofie aan de katholieke universiteit van Nijmegen.

OPDRACHT

TITUS BRANDSMA IN JOUW OMGEVING

Zoek op internet naar straten, pleinen, scholen of verenigingen die naar Titus Brandsma zijn vernoemd. Kun je daarbij ook vinden waarom ze naar Titus Brandsma vernoemd zijn?

3.3 Edith Stein (1891-1942)

Teresa Benedicta van het Kruis

Edith Stein werd geboren op 12 oktober 1891 geboren als jongste van elf kinderen in een orthodox Joodse familie in de Duitse stad Breslau (tegenwoordig Wrocław in Polen). Haar vader, Siegfried, die in de houthandel zat, overleed toen ze twee jaar oud was. Haar moeder, Augusta, moest toen alles overnemen, inclusief de houthandel. Augusta was een sterke vrouw die de kinderen goed en gelovig opvoedde. Edith was een intelligent meisje en bij haar eindexamen op de middelbare school zei de directeur met een kwinkslag: *"Sla op deze Stein en er springen vonken van wijsheid uit."* In 1904 werd ze atheïst. Volgens eigen zeggen onder invloed van de moderne denkers, de biologische wetenschap en een verhuizing naar Hamburg waarbij ze de rest van de familie achterliet. Edith had een brede belangstelling voor germanistiek, psychologie, geschiedenis en vooral filosofie. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd ze Rode Kruisverpleegster en kreeg ze voor haar inzet bij de behandeling van besmettelijke ziekten een Rode Kruismedaille.

In 1916 ging ze lesgeven aan de Viktoria school in Breslau en na haar promotie (*summa cum laude*) in de filosofie in 1917 werd ze wetenschappelijk medewerker in Freiburg. Toen de man van een bevriend echtpaar Reinach werd gedood aan het front was Edith diep onder de indruk van hoe de weduwe Frau Reinach het verlies van haar man droeg, geïnspireerd door haar geloof in Jezus, die zijn kruis droeg. Ze schreef hier later over: *"Op dat moment stortte mijn wereld van ongelof en godsontkenning volledig in."*

Toevalligerwijs las ze bij kennissen, het echtpaar Hans en Hedwig Conrad-Martius, een levensbeschrijving van een kloosterzuster uit de zestiende eeuw, een Karmelietes Theresia van Avila (zie ook de levensbeschrijving van Titus Brandsma). Edith was geboeid: *"Nu heb ik de waarheid gevonden."* Hierna begon ze alles te lezen over het katholieke geloof en ging ze voor het eerst naar een katholieke kerk. Ze bekeerde zich tot het Rooms-Katholieke geloof en werd op 1 januari 1922 gedoopt. Ze stopte haar wetenschappelijke carrière in Freiburg en begon met lesgeven van wetenschappelijke opvoedkunde en Duits in Münster tussen 1922 en 1931. Daarna trad Edith in bij de Karmelietessen, de orde van Theresia van Avila, van het geleende boek elf jaar daarvoor. Dit tot teleurstelling van haar moeder, die stierf in 1935 en die altijd hoopte dat ze Joods zou blijven.

Ze nam als kloosternaam Benedicta van het Kruis. Inmiddels was Edith tweeënveertig jaar oud en het was een les in nederigheid om het klooster in te gaan. Iemand beschreef het zo: *Zij was zo onhandig en onbeholpen dat je je schaamde als je ernaar keek.* Kortom er was vooral veel te leren in praktische zin, want intellectueel stond ze haar mannetje wel. Edith zag de rol van de vrouw zoals die van Maria. Als iemand die onvervangbaar was in haar omgeving en in de samenleving, daar waar behoefte was aan moederlijk medeleven en hulp. Ze miste dat christelijk ideaalbeeld binnen het nationaalsocialisme en het communisme. Ze schreef hierover:

"Het nationaalsocialisme wil de invloedssfeer van de vrouwen (...) schrappen, en hun werkkring tot huis en gezin beperken. En dat deels uit romantische ideologie, deels met het oog op de rassenleer en tenslotte met een beroep op de huidige economie. Met het geestelijk wezen van de vrouw wordt hierbij geen rekening gehouden. In het communisme wordt de geest geweld aangedaan vanuit materialistisch grondbeginsel: de vrouw is alleen een economische factor en een machtsfactor in de klassenstrijd."

Ondertussen was Adolf Hitler en zijn National Sozialistische Deutsche Arbeiter Partei (NSDAP) aan de macht gekomen in Duitsland. Als Jodin viel Edith Stein onder het *Berufsverbot* en moest zij haar baan in Münster opgeven. Na de Kristallnacht, waarbij duizenden Joodse winkels en honderden synagogen werden vernield en Joden werden opgesloten in gevangenissen en concentratiekampen, schreef Edith: *"De schaduw van het kruis valt ook*

over mijn volk." Ze liep, net zoals haar zus Rosa, die ook katholiek was geworden, groot gevaar als Joodse katholiek. Daarom weken ze beiden uit naar de Limburgse plaats Echt. Maar ook daar bleken ze niet veilig nadat de Duitsers Nederland waren binnengevallen in mei 1940.

Er volgden in Nederland snel maatregelen tegen de Joodse bevolking. Ook tegen de Joodse katholieken. De katholieke kerk protesteerde onder andere middels haar leider, aartsbisschop De Jong (zie levensbeschrijving Johannes de Jong). Desalniettemin stopte er op 2 augustus 1942 een auto met SS-officieren bij het klooster in Echt die eisten op hoge toon dat zuster Benedicta en haar zus Rosa mee

moesten komen. Moeder overste protesteerde nog wel, maar dat resulteerde alleen in iets meer tijd om het hoognodige te pakken: een deken, een lepel en voedsel voor drie dagen. Zuster Benedicta zei nog tegen haar zus: *"Kom, laten we gaan voor ons volk."*

Op 6 augustus heeft zij een kort briefje geschreven naar Echt, waarin ze om spullen vroeg en schreef: *"Geloof het of niet, maar ik kan hier bidden in alle rust."* Ooggetuigen vertellen hoe zij in het kamp te midden van alle chaos en angst de rust zelf was:

"In het opvangkamp hoorde je overal huilen en onder degenen die net aangekomen waren heerste er een onbeschrijflijke chaos. Zuster Benedicta hield zich bezig met de vrouwen: zij hielp en troostte, waar ze maar kon. Ze was een toonbeeld van kalmte, ze leek haast wel een engel. Vele moeders waren zo'n beetje de waanzin nabij, en zaten zo apathisch voor zich uit te staren dat ze zelfs hun kinderen vergaten. Zuster Benedicta ontfermde zich over die kleintjes, ze hielp ze bij het wassen en kamde hun haren; zorgde dat ze wat te eten kregen en dat er op hen gelet werd. De dagen dat ze in het kamp (Westerbork) zat, zag je haar al maar bezig met zorgen en schoonmaken; de mensen stonden er versteld van."

Op 7 augustus 's morgens om half vier zette de trein zich vanuit Westerbork in beweging richting het oosten. De gevangenen zaten samengeperst in veewagons met heel weinig voedsel en met slechts een emmer als wc. Twee dagen later op 9 augustus 1942 arriveerde het transport in Auschwitz-Birkenau. De gedeporteerden werden er direct naar de gaskamers gestuurd, wat zij vanzelfsprekend niet konden weten. Edith en haar zus Rosa werden in de gaskamer *Das kleine weisse Haus* in Birkenau I vermoord door vergassing.

Tegenwoordig zijn er straten, scholen, parochies (kerkgemeenschappen), een cultuurhuis en een kapel naar haar vernoemd. Ze is zalig verklaard in mei 1987 en heilig verklaard in oktober 1998 door paus Johannes Paulus II, die haar als volgt typeerde: *"Dochter van Israël en trouwe dochter van de Kerk."*

4. Omstandigheden in de tijd van Brandsma, De Jong en Stein

4.1 De opkomst van het fascisme en nationaalsocialisme

In 1922 nam Benito Mussolini de macht over in Italië na zijn Mars op Rome. Hij introduceerde in Italië het fascisme als nieuwe leer. De belangrijkste kenmerken van deze ideologie zijn dat er maar één leider ('Il Duce') kon zijn, het leidersbeginsel. Dat geweld een geaccepteerd middel tot verschillende doelen kon zijn. Dat er een krachtig en verenigd volk moest zijn (het nationalisme). En dat alles wat te maken had met oorlog, verovering en soldaten verheerlijkt moest worden, het militarisme. De nieuwe ideologie was anti communistisch, anti parlementair en anti intellectueel en maakte veel gebruik van propaganda en van censuur om hun ideeën te verspreiden onder de mensen.

De fascisten hadden hun eigen knokploeg om andere partijen en tegenstanders te intimideren: *fasci di combattimento*, de zwarthemden. Mussolini wilde een wederopstanding van het grote Romeinse Rijk, dus viel zijn leger Ethiopië binnen, dat met gifgas en tanks werd overmeesterd. Mussolini droomde dat de Middellandse Zee weer *Mare Nostrum*, 'onze binnenzee', zou worden. Daarnaast stuurde hij materieel, vooral vliegtuigen, naar Spanje. Daar woedde een burgeroorlog tussen de monarchisten (gesteund door de Spaanse fascisten van Francisco Franco en de Falange partij) en de Republikeinen (gesteund door de internationale commu-

nisten). De fascisten van Franco wonnen uiteindelijk de Spaanse Burgeroorlog door de hulp van Duitsland en Italië.

Adolf Hitler was in 1933 leider van Duitsland geworden na zijn mislukte staatsgreep in 1923. Na de Wall Street Crash in 1929, die uitliep op een economische wereldcrisis, probeerde Hitler door middel van verkiezingen met zijn Nationaalsocialistische Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP) aan de macht te komen. Ook hij maakte gebruik van zijn eigen knokploeg, de Sturmabteilung (SA), de bruinhemden, om andere partijen en tegenstanders te intimideren. Hitler noemde zichzelf de Führer, de enige leider en de redder van Duitsland. Hij zag zichzelf als de nieuwe Messias, compleet met een nieuwe ideologie, het nationaalsocialisme. Dat grotendeels een kopie is van het fascisme, met als duidelijkste verschil het openlijke racisme. De nazi's bekeken de wereld door een bril van ongelijkheid. Er waren *Übermensen*, volgens hen, de blanke Duitsers en de Scandinaviërs. En de *Untermensen* zoals de 'gekleurde rassen', zigeuners en vooral de oden, die Hitler als parasieten en ratten beschreef in zijn boek *'Mein Kampf'* uit 1925.

Benito Mussolini was de leider en 'uitvin-der' van het fascisme in Europa. Hitler volgde het spoor van Mussolini en ging op zoek naar gebiedsuitbreiding. Want in zijn ogen hadden de Duitsers het natuurlijke recht op *Lebensraum*. Na de bezetting van het Rijnland en de Anschluss van Oostenrijk, volgden de veroveringen van Sude-tenland en de rest van Tsjecho-Slowakije. Op 1 september 1939 overviel de Wehr-macht (het Duitse leger) Polen, waarmee feitelijk de Tweede Wereldoorlog uitbrak omdat hierdoor Frankrijk en Groot-Brit-tannië Duitsland de oorlog verklaarden. Daarna veroverden Hitlers troepen bijna

geheel Europa, met slechts twee tegen-standers die overbleven: Groot-Brittannië en de Sovjet-Unie.

Inmiddels was Hitler begonnen met de vervolging van zigeuners, homoseksuelen, gehandicapten en joden. Maar ook andersdenkenden, politieke tegenstan-ders en communisten. Een aparte groep vormden de gelovigen, zoals de Jehova Getuigen en kritische protestanten, zoals de Duitse dominees Dietrich Bonhoeffer en Martin Niemöller, leden van de *Be-kennende Kirche*. Niemöller werd bekend door zijn versregels:

*"Toen de nazi's de communisten arresteerden heb ik gezwe-
gen; ik was immers geen communist.
Toen ze de sociaaldemocraten gevangen zetten heb ik gezwe-
gen; ik was immers geen sociaaldemocraat.
Toen ze de syndicalisten kwamen halen heb ik gezwe-
gen; ik was immers geen syndicalist.
Toen ze de Joden opsloten heb ik gezwe-
gen; ik was immers geen Jood.
Toen ze de katholieken arresteerden heb ik gezwe-
gen; ik was immers geen katholiek.
Toen ze mij kwamen halen
..... was er niemand meer die nog kon protesteren."*

Vele geestelijken en gelovigen werden opgepakt en verdwenen vaak in de gevangenissen en de concentratie- en vernietigingskampen. Waarvan Dachau, bij München, het eerste kamp was dat ook diende als model voor de andere kampen.

In Nederland had de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) van leider Anton Mussert, die het voorbeeld van Mussolini en Hitler volgde, een relatief grote schare aanhangers achter zich weten te krijgen. Dit tot schrik van de Nederlandse gevestigde politieke en maatschappelijke orde. Mussert haalde bij de Statenverkiezingen in april 1935 maar liefst acht procent van de stemmen voor de Provinciale Staten. Later daalde dat wel, maar desondanks steeg het aantal leden van de NSB tot iets over de honderdduizend in 1943.

Mussert in het midden
(11 mei 1945: NSB'ers
in de gevangenis in
Scheveningen).

4.2 Reactie van Titus Brandsma op het opkomend fascisme en nationaal-socialisme

Titus Brandsma was, net zoals de overgrote meerderheid van de gelovigen, sterk anticommunistisch. Hij zag er een strijd in tussen de christelijke beschaving en het barbaarse bolsjewisme (de Bolsjewieken waren de partij van de communistische leider Lenin. Bovendien waren de communisten fervente tegenstanders van religie en wilde deze uitbannen. Karl Marx had immers al geschreven dat religie 'opium voor het volk' was. Met andere woorden: religie was een zoethoudertje voor de arbeiders hier op aarde zodat ze wachten op de verlossing na hun dood, terwijl de communisten direct iets wilden veranderen aan de toestand hier op aarde, aan het lot van de arbeiders. De communisten waren atheïsten en daarom vijanden van de kerk.

Aanvankelijk zag Titus Brandsma het nazisme als een mildere vorm van communisme. Hitler was niet zo anti-kerkelijk als zijn Russische evenknie Stalin.

Op 2 februari 1934 spraken de Nederlandse bisschoppen zich al gezamenlijk uit tegen het nationaalsocialisme omdat het een leer was die inging tegen Gods schepping. Titus begreep pas na de uitvaardiging van de rassenwetten van Neurenberg wat de nazi's echt wilden. De Joden en niet-Joden werden gescheiden, huwelijken werden ongeldig verklaard en kinderen waren opeens bastaarden. Brandsma was één van de veertien hoogleraren die zich tegen de uitsluiting van de Joden verzetten. Hij schreef in de brochure *Stemmen van Nederlanders over de behandeling der Joden in Duitschland* dat hij het zag als "een daad van lafheid". Wat Titus vooral tegenstond was dat het bij de

nazi's niet ging om innerlijke kwaliteiten van een persoon maar alleen maar om de uiterlijke kenmerken: een mens was niets waard als hij geen perfect lichaam had, geen blauwe ogen, blond haar en een 'arische' huidskleur.

In 1936 wezen de bisschoppen dan ook de Nationaal-Socialistische Beweging, de Nederlandse fascistische groepering, af. Ze noemden hen 'satanisch' en weigerden voortaan de sacramenten (bijzondere handelingen waardoor God tot de mens komt, zoals het dopen, het vormsel, de heilige communie, de biecht, het huwelijk, de ziekenzorg en de priesterwijding). Brandsma werd ook kortstondig lid van het Comité van Waakzaamheid, dat was opgericht in navolging van het Franse *Comité de vigilance des intellectuels antifascistes*, maar de kerkleiding floot hem terug omdat er relatief veel communisten in zaten. Opmerkelijk is wel dat Titus niet reageerde op de Rijkskristalnacht op 9 november 1938, waarbij meer dan honderd synagogen en duizenden Joodse winkels werden vernield en kapot geslagen. Bovendien werden zo'n tweehonderd Joden vermoord en duizenden naar de gevangenissen en concentratiekampen overgebracht.

Paus Pius XI schreef op 14 maart 1937 zijn encycliek *Mit brennender Sorge*, gericht aan de Duitse katholieke kerken. Hierin schreef hij dat het nationaalsocialisme een onchristelijke ideologie was. Brandsma sloot zich daarbij aan omdat hij zag dat er een onoverbrugbare kloof lag tussen de christelijke leer van de naastenliefde en

de ideologie van het recht van de sterkste die het nazisme uitdroeg. De Karmeliet Titus zag scherp dat Hitlers sociaal darwinisme onherroepelijk moest leiden tot oorlog. Sociaal darwinisme gaat uit van recht van sterkste in de natuur en in de maatschappij en beschouwt verzoening als zwakte. Titus zag de nazi-sympathisanten als het moderne 'nieuwe heidendom', wat net zoals het oude heidendom moest worden verslagen. In navolging van Jezus sprak ook Titus Brandsma zich uit voor een vredesboodschap, wat moeilijk was in een tijd van oorlog en geweldsdreigingen.

Toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak dacht en hoopte Titus dat het mee zou vallen. Zo ondertekende hij de Ariërv verklaring van de Duitsers: *"In verband met de verordeningen heb ik zojuist een verklaring gepost, dat ik niet van Joodse bloed ben: een echte Stânfries. Het is maar treurig voor de joden. Ik heb met hen te doen."* Kortom het was duidelijk waar zijn hart lag, maar ook dat hij niet alle plannen van de Duitsers doorzag. Later doorzag hij beter wat er op hem af kwam. Onderwijs was één van zijn stokpaardjes. Jammer genoeg kwam er juist in deze tijd een scheiding tussen het onderwijs aan joodse en aan katholieke kinderen. Brandsma keerde hier zich openlijk tegen want, zo schreef Titus, de Rooms-Katholieke kerk maakte geen onderscheid naar geslacht, ras of volk. Bovendien verzocht Titus om de hoofdinspecteur van Onderwijs, de NSB'er Noordijk te ontslaan. Zijn collega's wezen hem er echter op dat hij zich nu op glad ijs begaf. Hij viel iets te veel op waardoor de Duitsers nu echt wel wisten wie die Karmeliet uit Nijmegen was. Hij kreeg ook het idee dat hij gevolgd werd door de Duitsers.

Ook zijn bemoeienis met de journalistiek bracht hem in de problemen. De katholieke bladen moesten berichten en advertenties van de NSB gaan publiceren. Daar waren Titus Brandsma en ook kardinaal Johannes de Jong het niet mee eens. Ze vonden deze nieuwe richtlijn in strijd met de beginselen van de katholieke kerk en ze weigerden die uit te voeren: *"Het kan niet anders. De grens is hiermee bereikt."* Titus ging langs de vijftien belangrijkste katholieke kranten om de redacties in te lichten. En dat bleek een stap te ver.

De Duitsers, hand in hand met de NSB'ers, wilden "Pater Titus Brandsma (Nijmegen) wegens stelselmatige voorbereiding van een tegen de Duitse bezettingsautoriteiten gerichte verzetsbeweging onmiddellijk arresteren en naar een concentratiekamp overbrengen." De Duitsers noemden Titus Brandsma dan ook *"ein gefährlicher Mensch"*. Brandsma wist deels wat hem te wachten stond: *"Nu ga ik de cel tegemoet en zal ik pas een echte karmeliet zijn."* Op 19 januari 1942 werd Titus gearresteerd door de SD Aussenstelle agent Steffen. Hij ging via het huis van bewaring in Arnhem naar de gevangenis in Scheveningen, bijgenaamd het Oranjehotel. Hij kreeg er cel 577. Hij werd er ondervraagd door SS-Hauptscharführer Hardegen, die Titus en kardinaal De Jong saboteurs vond omdat zij de Duitse plannen voor de pers dwarsboomden.

In de gevangenis begon een sober leven voor Titus Brandsma. Zijn toilet is bijvoorbeeld een emmer. Toch redde Titus zich uitstekend, zoals hij schreef aan zijn familie in Friesland:

"Hartelijkste groeten uit cel 577 te Scheveningen. Ik zit er alleen. Twee bij vier en

vier hoog. 'Een cel, trouw bewoond, wordt zoet', zegt Thomas van Kempen. Ik ben hier ook al thuis. Ik bid, lees en schrijf. De dagen zijn te kort. Van acht tot zeven is het nacht. Ik maak het best in mijn eenzaamheid. (...) God is me toch nabij."

Zijn zwakke gezondheid ging de inmiddels zestigjarige Brandsma dwarszitten. Zo had hij last van zijn nieren en vroeg daarom om extra voedsel. Kort daarna kreeg hij last van zijn darmen en maag. Bovendien moest hij langer blijven dan verwacht. Maar dat deed hem niets. Hij volgde de woorden van zijn idool Theresia van Avila: *"Nada te turbe – Laat niets je in verwarring brengen"* en *"Vertrouw op God"*. Zijn geloof hield hem niet alleen op de been, maar inspireerde hem tot moed. Na zeven weken in Scheveningen werd de zieke Brandsma naar het strafkamp Amersfoort, door de Duitsers ook wel *Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort (PDA)* genoemd, gestuurd. Het stond bekend als het meest onmenselijke kamp in Nederland. Wat Titus al merkte bij aankomst toen de Duitsers hen buiten in de sneeuw bij min acht graden lieten wachten voor kampkleding. Brandsma onderging het stoïcijns, zoals een medegevangene schreef: *"De manier waarop hij dat onderging! Er straalde van dat manneke iets uit."* Hij werd kaalgeschoren en kreeg een oud Nederlands legeruniform met nummer 58 erop. En een rode driehoek, die aangaf dat hij een politieke gevangene was. Het grote verschil met de gevangenis in Scheveningen was dat hij nu met anderen was. Zo kreeg hij de onderste laag in een groot stapelbed, dat hij deelde met medegevangenen. In strafkamp Amersfoort moesten de gevangenen marcheren en uitlijnen voor de appels. En er moest gewerkt worden, zoals in het hout-

commando of in het aardappelcommando, waar Titus later terecht zou komen.

Er zaten in Amersfoort zo'n achthonderd gevangenen, waaronder relatief veel dominees, priesters en communisten. Er was weinig eten en de hygiënische toestanden waren verschrikkelijk: te weinig toiletten en de gevangenen liepen dagen en weken in dezelfde kleding. Er moesten dus wel ziektes komen, zoals een dysenterie-epidemie in 1942. Joodse gevangenen kregen een nog harder regime en sommigen werden letterlijk doodgeslagen, zoals de Amsterdamse wethouder Salomon de Miranda. Je moest zorgen dat je vooral niet opviel in de kampen.

In Amersfoort maakte Titus door zijn onverstoorbaarheid indruk op vele medegevangenen, zoals op barakgenoot Edmund Wellenstein (22 jaar oud):

"En al snel ontdekte ik dat Brandsma een grote innerlijke kracht bezat. Hij straalde een geweldig menselijkheid uit, een op diep godsvertrouwen gebaseerde sereniteit die imponeerde. Je beseft: hier staat een bijzonder mens. En dat was bepaald niet alleen mijn indruk. Wat er ook met hem gebeurde, hij bleef in alle omstandigheden zichzelf. Ook in de ergste ellende. Hij bekommerde zich om medegevangenen in nood. (...) Hij had gewoon een warme persoonlijkheid".

Op Goede Vrijdag 1942 hield Brandsma in het geheim onder de gevangenen een rede waarin hij verwees naar Geert Grote en de Moderne Devotie, die terug wilden naar een eenvoudig geloof en meer naar geloof beleven in plaats van gedenken. Hij inspireerde vele gevangenen om zich vast te klampen aan het geloof en de mystiek.

Eind april 1942 kreeg Titus het bevel om zich klaar te maken voor transport. Hij had gehoord dat hij in *Schutzhaft* zou blijven vanwege zijn *deutschfeindliche Einstellung* (anti-Duitse houding), en dus zou hij getransporteerd worden naar een Duits kamp. Eerst werd hij terug naar Scheveningen gebracht. Bij ondervraging meldde hij dat hij zou blijven strijden tegen het nationaalsocialisme. Hauptscharführer Hargedeg zei dat Berlijn had besloten tot het vonnis: *“Deportation nach Dachau-Deutschland für die ganze Kriegsdauer”* (Deportatie naar Dachau in Duitsland voor de rest van de oorlog). Voor iemand met zo’n slechte fysieke conditie als Brandsma stond dit gelijk aan een doodvonnis.

Via Kleef, waar Titus in de gevangenis moest verblijven en ook daar als bekende Nederlander vrienden ontmoette, ging het door richting München. Ook in Kleef kreeg hij te maken met zijn gezondheidsklachten: maagklachten, urineweginfectie, ondervoeding en dysenterie. In *Konzentrationslager Dachau* was er direct het intimiderend hek met het opschrift ‘Arbeit macht Frei’. Dit kamp stond model voor alle kampen die na 1933 werden gebouwd. Eerst zaten er vooral politieke gevangenen zoals socialisten en communisten, en later ook Joden en anderen. Het kamp was overbevolkt. Toen Titus er zat liep het aantal gevangenen op van 12.000 naar 32.000. In Dachau werden de gevangenen gefotografeerd, moesten ze al hun spullen inleveren, kregen ze een ontsmettingsbad met lysol en ten slotte ontvingen ze allen de beruchte gestreepte kampkleding (zoals in het boek *De jongen met de gestreepte pyjama* van John Boyne). Er was nog minder te eten dan in de andere kampen, dus honger was het gevolg. De meeste gevangenen dachten aan niets

anders dan eten. Maar Titus kon zich goed beheersen en gaf zelfs zijn voedsel aan anderen. Gevolg was wel dat hij eruit zag als een wandelend geraamte.

Brandsma zat in Dachau in Block 28 waar de *Pfarrerblöcke* waren, bedoeld voor katholieke (2579) en protestantse (109) geestelijken uit vele landen in Europa, waarvan drieënzestig Nederlanders. De SS bewakers hadden een hekel aan iedereen die iets anders geloofde dan het nationaalsocialisme. Ze treiterden de geestelijken, vernederden hen en sloegen ze tot bloedens toe. Het blokhoofd was Fritz Becker, een echte sadist. Van hem kreeg Titus vaak slaag, als hij bijvoorbeeld zijn bril vergeten was. Door zijn ouderdom, zijn traagheid en onbeholpenheid kreeg hij veel klappen. Desondanks probeerde Titus een vriendelijk gesprek met hem op te zetten: *“Men moet voor deze mensen bidden, opdat ze tot inzicht komen”*.

Ondanks zijn status als bekende Nederlander, ook in Dachau, en ondanks zijn geleerdheid was Titus heel bescheiden. Hij zou zich nooit op de voorgrond plaatsen of zijn mening opdringen aan anderen. Wel probeerde hij de gevangenen een bemoedigend woord mee te geven: *“Onze lieve Heer zal ons helpen”*. Hij ging ongedwongen om met iedereen. Hij sprak met gelovigen, protestant of katholiek, maar ook met de communisten of socialisten. Hij bleef ook spreken over zijn grote voorbeeld Theresia van Avila en Maria. Hij moet ergens wel geweten hebben dat hij niet levend uit het kamp zou komen.

Titus werd weer ziek aan zijn maag en kreeg last van ontstekingen aan zijn voeten. Daarnaast werd hij uitgeput door het fysieke werk waarbij gevangenen ploegen

en eggen voorttrokken als paarden. En dat ook nog eens met een halfvolle maag. De jonge Rafael Tijhuis, de trouwe kompaan van Titus in Dachau, was dertig kilo afgevallen in drie maanden en ook Titus ging zienderogen achteruit. Het werd langzaam aan te veel voor een mens. Tijhuis bracht hem uiteindelijk naar het *Krankenrevier*. Dit omdat hij weer slaag had gekregen omdat hij zijn gekneusde handen had durven te 'verbinden' met een paar handschoenen. In het revier was het zeer druk en de ziekenverzorgers stalen zelfs eten van de zieken. Bij zijn opname in het revier zei Titus nog tegen Tijhuis: *Het is maar voor een paar dagjes. Overigens broerke, met augustus zijn we allemaal weer thuis.*" Het was de laatste keer dat Titus en Rafael elkaar zagen.

Vier dagen lag de karmeliet in het revier op sterven. Een Poolse priester, Hilarius Januszewski, gaf hem nog de ziekenzalving, wat ten strengste verboden was door de nazi's. De laatste twee dagen was hij al in coma. Zijn zwakke lichaam had het al opgegeven, zijn geest nog niet. Uiteindelijk hield de blokoudste grijslachend het briefje voor Rafael Tijhuis neus:

"Anno Sjoerd Brandsma, geboren: 23-2-'81 gef: Nr. 30942, Block 28/3, gestorben: 26 Juli 1942, 14 Uhr. + Abgang durch Tot, Konzentrationslager Dachau 3 K, w.g. (Revier-Schreibstube)"

Toch was de werkelijkheid meer zoals Emile Gemmeke, een collega karmeliet, het schreef: *"Het concentratiekamp heeft Titus niet groot gemaakt, het heeft alleen laten zien wie hij eigenlijk was."* Het lichaam van Titus werd op de hoop lichamen van die dag, samen met twaalf andere, gegooid en de volgende dag gecremeerd. Zonder dat iemand de kans kreeg om te rouwen om het heengaan van Titus Brandsma, al deden velen dat later in stilte. Diegenen zouden zich de kleine fragiele man herinneren. Hij was "slechts zevenendertig dagen" in Dachau, maar door zijn onverstoobarheid en zijn onverzettelijkheid in zijn geloof, maar vooral door zijn menselijkheid had hij indruk op iedereen gemaakt.

OPDRACHT

PAUSELIJKE INVLOED

Zoek via internet of andere bronnen de inhoud van de encycliek *Mit brennender Sorge*. Welke invloed heeft de encycliek *Mit brennender Sorge* volgens jou gehad op Titus Brandsma en kardinaal de Jong? Welk effect heeft de encycliek, volgens jou, gehad op het leven van veel katholieken in Duitsland?

4.3 Reactie van Johannes de Jong op het opkomend fascisme en nationaal-socialisme

De Nederlandse katholieken vormden een minderheid binnen het overwegend protestantse Nederland. De Nederlandse katholieke kerkprovincie gold als een voorbeeld voor de hele wereld. De Nederlandse katholieken vormden slechts twee procent van katholieken wereldwijd, toch leverden ze maar liefst elf procent van het aantal missionarissen. Ook de giften aan de minderbedeelden waren ruim voor zo'n klein land als Nederland. In de tijd van de verzuiling was het de bedoeling om ook de katholieken te isoleren van andersdenkenden en vooral de toppen van de zuilen hielden contact met de buitenwacht, mede om het land te kunnen regeren. Johannes de Jong, als leider van de Nederlandse katholieken zag de opkomst van het fascisme onder Mussolini en het nationaalsocialisme onder Hitler.

De Jong was zeker geen natuurlijke spreker in het openbaar. Maar hij was wel goed wetenschappelijk onderlegd en zijn geloof was sterk en oprecht. Als nieuwe aartsbisschop ging hij wonen in het bisschoppelijk paleis aan de Maliebaan in Utrecht. De jurist Jan Geerdinck werd zijn eerste secretaris en Dirk Huurdeman zijn vicaris (plaatsvervanger). De eerste hield zich vooral met geestelijke en bestuurlijke taken en de tweede met financiële en economische zaken. Beiden waren nuchtere mannen, net zoals de Amelander De Jong dat was. De mannen vertrouwden elkaar in de moeilijke tijden die snel zouden volgen.

In tegenstelling tot Titus Brandsma – en vele anderen – maakte aartsbisschop De Jong zich vanaf het begin van de Duitse bezetting geen illusies. Met de slechte ervaringen van de kerken in Duitsland in het achterhoofd en door alles wat hij las, stond hij uitermate sceptisch tegenover alle mooie verhalen van de Duitse autoriteiten. Dat wantrouwen ging al terug tot vóór de oorlog. In 1934, toen hij per trein terugkeerde uit Rome, weigerde hij door nazi-Duitsland te reizen. Later had hij, toen hij al aartsbisschop was geworden, een uitnodiging om de Ludgerusfeesten in Westfalen mee te vieren afgewezen. De Nederlandse bisschoppen zagen al vroeg het gevaar van het 'nieuwe geloof' van de nazi's.

De aartsbisschop kreeg direct van doen met de Duitse Joden die als vluchtelingen naar Nederland kwamen. De Jong

probeerde hulp te organiseren via het Rooms-Katholiek Comité voor slachtoffers van geloofsvervolging. Maar deze kon niet zoveel doen. Op 6 mei 1936 sprak hij zich uit tegen de NSB en verbood de katholieken deel te nemen aan activiteiten op straffe van ontzegging van de sacramenten. De Jong noemde het nationaalsocialisme het oude heidendom in zijn meest moderne vorm. Toch zag de katholieke kerk vooral in het communisme zijn grootste vijand.

Tot opluchting van De Jong en vele katholieken had de NSB, na eerder succes, minder stemmen bij de verkiezingen van 1939: *"Goddank dat het zo goed is afgelopen. Ik ben overtuigd dat het bericht van de Heilige Vader een troost is geweest te midden van de miseries der laatste jaren."* Toch was hij ook een man van zijn tijd en geloofde hij daarbij in het isolement van de katholieken. Dat werd duidelijk bij het Comité van Waakzaamheid, onder leiding van Hendrik Pos, hoogleraar Wijsbegeerte in Amsterdam, waar behalve Titus

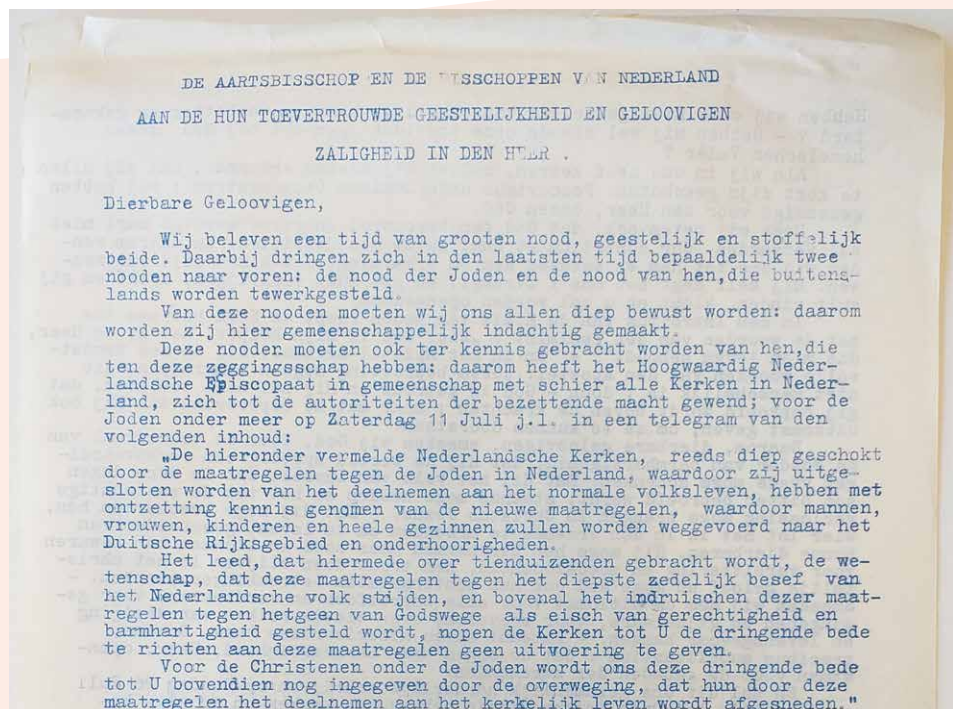
Brandsma ook andere katholieke kopstukken als Van Duinkerken, Brom, Engelman, Poels en Hoogveld lid van werden.

De Jong liet op vier juli weten: *"In de strijd tegen het nationaalsocialisme hebben wij geen pact met atheïsten en communisten nodig."* De katholieke leden moesten zich terugtrekken.

De gezondheid van de aartsbisschop was toen al niet best. Hij had een hoge bloeddruk waardoor hij op dieet moest en het roken moest minderen.

Op 10 mei 1940 vielen de Duitsers ons land binnen. Nederland was sinds 1839 neutraal en koningin Wilhelmina protesteerde in een vlammend protest tegen de onrechtmatige bezetting. Paus Pius XII typte persoonlijk aan de koningin telegrafisch een boodschap met zijn visie: het Nederlandse volk was tegen zijn wil en zijn recht in bij de oorlog betrokken. De paus bad dat God door zijn almachtige hulp het herstel van rechtvaardigheid en vrijheid zou bespoedigen. De Jong sprak af met Huurdeman dat De Jong in Utrecht zou

Fragment uit Herderlijke
brief van de Nederlandse
bisschoppen.

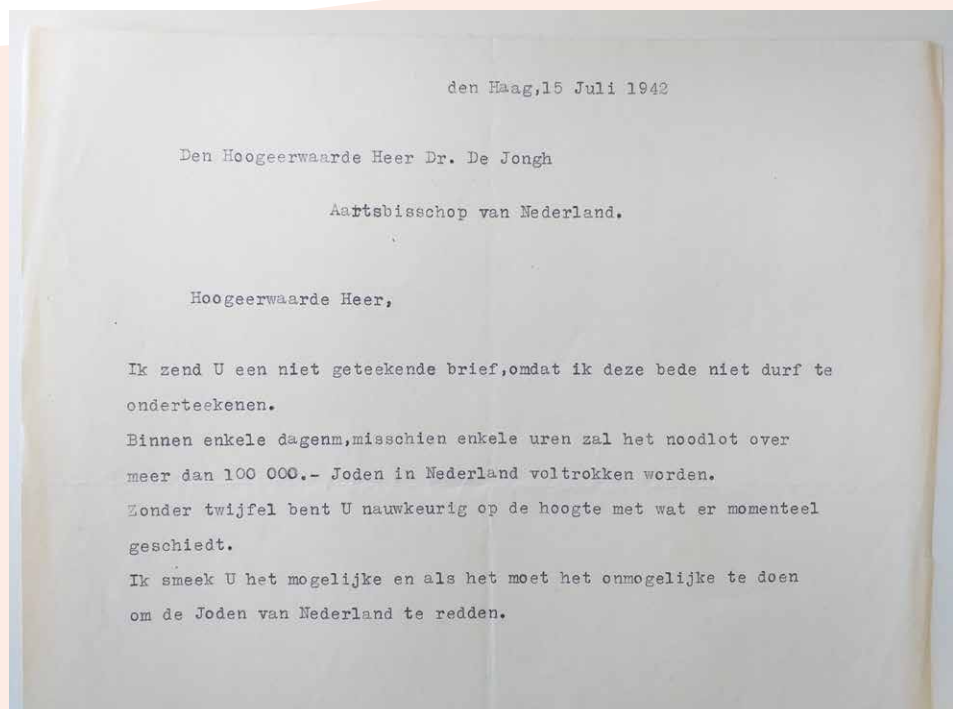
blijven en dat de vicaris naar elders zou gaan. Als een van beiden verhinderd werd zijn functie uit te oefenen, zou de ander het bestuur voortzetten. Bij het afscheid voegde De Jong hem toe: *"Wanneer het verkeerd gaat hier en men vertelt dat ik dingen heb gezegd, die ik anders niet gezegd zou hebben, mag u dat niet geloven. Dat zal ik nooit doen, nooit!"* Op 15 mei 1940 nam De Jong een besluit dat kenmerkend was voor zijn houding tijdens de oorlog. De verwachting was dat de Duitsers de NSB voluit zouden steunen. Desondanks kondigde De Jong aan dat de maatregelen tegen de NSB, wat er ook zou gebeuren, gehandhaafd zouden blijven. Hij zou nog liever aftreden dan deze intrekken.

Johannes de Jong was pessimistisch over de afloop van de oorlog. Te vaak had het kwaad in de wereld al getriomfeerd. Desondanks toonde hij zich niet meegaand tegenover de nieuwe machthebbers. Door zijn historisch besef had hij een scherp inzicht in de aard van het nationaalsocialisme, zodat hij door de

voorgewende correctheid van de bezetter niet op het verkeerde been werd gezet. Zo wees hij een bezoek aan de commandant van Utrecht, Oberst Konrad von Alberti, af. Zoals hij ook bij de Sint-Jansprocessie in Laren deed omdat de Duitsers zijn aanwezigheid als propaganda konden gebruiken. Johannes de Jong was een tacticus in de dagelijkse omgang met de autoriteiten, maar als het op principekwesties aankwam gaf hij geen millimeter toe! Waardoor hij zich niet voor het Duitse karretje liet spannen.

Op alle niveaus probeerde De Jong weerstand te bieden aan de nazipolitiek. Zo protesteerde hij bij de nazi machthebber in Nederland, de Oostenrijker Seyss-Inquart, tegen de gevangennamen van katholieke priesters. Op 29 augustus 1941 werd het Joodse kinderen verboden onderwijs te krijgen van niet-Joodse docenten. Zij mochten hen ook geen privés meer geven. Katholieke Joodse kinderen moesten van de katholieke scholen verwijderd worden.

Anonieme brief
aan aartsbisschop
De Jong.

Aartsbisschop De Jong protesteerde hiertegen omdat hij vond dat de rassentheorie in strijd was met het geloof en instrueerde de katholieke schoolbesturen 'niet en nooit' de regel toe te passen. Toch werden later de Joodse katholieken (zie ook de informatie over Edith Stein) opgepakt en via kamp Amersfoort naar Auschwitz-Birkenau gevoerd om daar vergast te worden. Net als vele anderen die werden gearresteerd voor hun hulp aan de Joden. Zoals Sophie van Berckel, een lerares boekhouden, die stierf in het vrouwenkamp Ravensbrück op 26 december 1944.

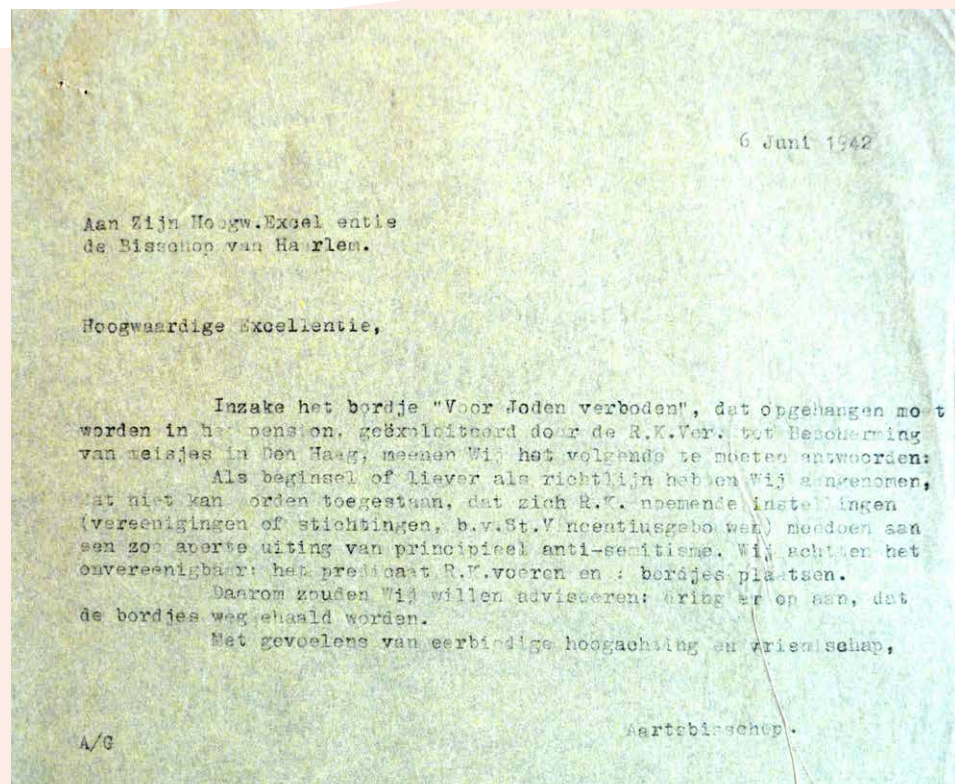
Verder verzet van de kant van de katholieke geestelijken onder leiding van aartsbisschop De Jong bleek uit het actieve verzet tegen medewerking van het zenden van de zogenaamde 'Winterhulp' voor de Duitse soldaten en officieren aan het oostfront. Het verzet tegen het opgeven

van de namen van voogdijkinderen onder hun beheer aan de Duitsers die hen wilde inlijven als rekruten voor de uitdunnende nazi troepen. En het verzet tegen deelname in de verplichte arbeidsdienst, zoals de aartsbisschop het zelf verwoordde:

"Doch thans is een hoogtepunt bereikt: alle bruikbare mannen zullen worden weggehaald, die slechts eenigermate kunnen worden gemist. Het is een deportatie op grote schaal, zoals de wereld in Christentijden niet gekend heeft. (...) En niet alleen is deze deportatie een ramp, zij is ook een gruwelijk onrecht in strijd met alle menselijke en goddelijke wetten. (...)

Nu mogen wij niet alleen niets voor ons vaderland doen, wij worden zelfs gedwongen onder zware straffen onze vijand helpen."

Doorslag van een brief
van mgr. De Jong aan de
bisschop van Haarlem.

De aartsbisschop noemde de bezetter nu openlijk 'de vijand'. In een instructie van dezelfde datum werd het de gelovigen verboden mee te werken aan de deportaties. Ontslag uit de functie was niet voldoende reden om bevelen tot medewerking aan deportaties op te volgen. Alleen bedreiging met fusilleren of concentratiekamp kon een verontschuldiging zijn om te zwichten!

In november 1941 gingen de katholieken en protestanten, voor zover dat mogelijk was, ook gezamenlijk optreden tegen het nazi-beleid. Er werd samengewerkt in het Inter Kerkelijk Overleg (IKO). Bijvoorbeeld in het protest tegen de onmenselijke keuze die de Joden van gemengde huwelijken kregen voorgelegd: sterilisatie of deportatie. Op 17 februari 1943 protesteerden de kerken opnieuw bij de rijkscommissaris tegen de aantasting van de grondslagen van

het christelijk volksleven. Zij noemden de toenemende rechtenloosheid, de Jodenvervolgving, het opdringen van een levens-overtuiging die in strijd was met het christendom, het aantasten van het christelijk onderwijs, het doden van gijzelaars en het moorden in de concentratiekampen.

In een instructie aan de geestelijken van 15 september 1943 herhaalde De Jong de veroordeling van de Nederlandse SS, nu Germaanse SS. De leden hadden de eed op de Führer afgelegd. Zij zouden de sacramenten ontzegd worden. Eerder had De Jong zich met andere katholieken verzet tegen de 'nazificering' van de katholieke organisaties. Ze wilden liever een opheffing van deze organisaties dan collaboratie met de nazi's. Desalniettemin werden de katholieke bladen verboden na oktober 1942. In het onderwijs verzette De Jong zich actief tegen de overname door

de nazi's van het katholieke onderwijs op ieder niveau. Concluderend kunnen we zeggen dat de nazificatie of Gleichschaltung van de katholieke organisaties als mantelorganisaties, vooral door toedoen van aartsbisschop De Jong was mislukt. Het natuurlijke leiderschap van De Jong bleek ook tijdens de oorlog. Toen hij bij een bisschopswijding binnenkwam in de Sint-Janskathedraal in Den Bosch begonnen mensen spontaan te applaudiseren. Iets wat toen ongehoord was in een kerk. Zijn bekendheid en faam snelde hem vooruit, iets wat hijzelf niet erkende, maar wat hem wel redde uit handen van de Duitsers.

Aan het einde van de oorlog behield De Jong zijn verantwoordelijkheid en probeerde hij de honger die er was in West-Nederland zoveel mogelijk te bestrijden. De katholieken moesten de mensen helpen en voeden. In een later stadium riep De Jong mensen op om de wraakgevoelens voor zich te houden en zich niet laten verleiden tot 'excessen' die niet in overeenstemming waren met de 'christelijke leer'. Inmiddels had hij de bijnaam 'ijzeren Jan' gekregen omdat hij niet van zijn stuk te brengen was. Hij werd ouder en kreeg al tijdens de oorlog, op 10 november 1942, een beroerte, die hem in veel zaken beperkte. Hij had moeite met het vernemen van het lot van Titus Brandsma (zie de teksten over Titus Brandsma), die in 1942 in Dachau als martelaar was omgekomen. Vooral omdat Titus had uitgevoerd wat aartsbisschop De Jong had opgedragen. Beide mannen zagen het verzet als enige optie tegen het onmenselijke en racistische beleid van de nazi's.

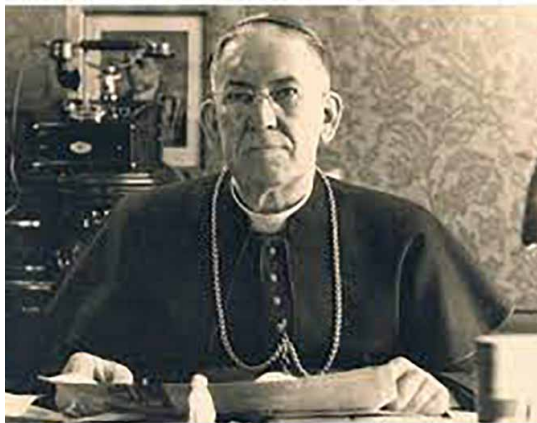
De Duitsers waren onder de indruk van de lastige persoon die aartsbisschop Johan-

nes de Jong in hun ogen was. Ze keken op van zijn vastberadenheid en onverzettelijkheid. Hij liet zich niet intimideren en toen Toon Janssen, directeur van de Katholieke Actie, door de Duitsers onderzocht werd en verwees naar de aartsbisschop, werd geantwoord: *"Ach was! Das weiss bei uns jedermann: mit dem Mann ist nicht zu reden"*. Deze zin werd later een geuzentitel voor De Jong. Hij was een icoon van het katholieke verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog geworden.

Na de Tweede Wereldoorlog kreeg Johannes de Jong vele blijken van waardering om zijn rol tijdens de oorlog. Zo werd hij al op 7 mei 1945, zeer tegen zijn zin, in Utrecht gehuldigd. Op 12 mei werd hij uitgenodigd door koningin Wilhelmina, ook al zo'n krachtig karakter, om te komen dineren. De Jongs houding tijdens de oorlog had de mening van de koningin over de katholieken in positieve zin doen veranderen. Voorheen vond zij de protestanten de leiders van de natie. Zij was onder de indruk van de katholieke De Jong en zijn verzet. Mede hierom kreeg De Jong het Grootkruis in de Orde van de Nederlandse Leeuw. Later kreeg hij van de universiteit van Utrecht een eredoctoraat, waarbij historicus Pieter Geyl zei:

"Gij hebt niet geschroomd voor geestelijke vrijheid en voor menselijkheid op te komen. Uw woord werd gesproken tot de bezetter uit naam van uw eigen volksdeel, ofwel het werd hiertoe gericht. En wel gelukkig waren zij in bezit van zulk een voorman. Maar buiten dat volksdeel is uw invloed gegaan tot de natie Niet slechts onrechtstreeks, doordat wij opvingen wat eigenlijk niet voor ons bedoeld was, maar door samenwerking hebt gij ons aller geestkracht in die zware tijd gesterkt."

De Nederlandse regering gaf hem de eerste Ford Lincoln, die in het land arriveerde. En de universiteit van Leuven eerde hem eveneens met een eredoctoraat in het canoniek recht. Zijn veertigjarig priesterjubiläum vierde hij met een mis in de Galgenwaard (het oude FC Utrechtstadion). Na de oorlog werd hij door paus Pius XII tot kardinaal benoemd. Het was voor het eerst sinds de Reformatie of Hervorming dat Utrecht die eer had gekregen. Vanwege zijn steeds zwakker wordende gezondheid moest hij zich in 1951 terugtrekken uit het publieke leven. Hij ging terug naar Amersfoort waar hij eerder had gewerkt en waar hij nu verzorgd werd door de zusters van het klooster. Uiteindelijk stierf hij slapend in zijn stoel op 8 september 1955.

Recent ontving kardinaal De Jong postuum de titel *Rechtvaardige onder de Volkeren* van het onderzoekscentrum van de Holocaust, Yad Vashem, in Jeruzalem. De kardinaal kreeg deze titel vanwege zijn herhaaldelijk publieke verzet tegen de Jodenvervolging van de nazi's tijdens de Tweede Wereldoorlog. De kardinaal nam daarbij ook persoonlijk risico. Onder meer omdat in de kluis van het aartsbisschoppelijk paleis in Utrecht de versleutelde onderduiknamen van Joodse kinderen werden bewaard. Op 19 september 2022 is de Yad Vashem onderscheiding door de Israëlisch ambassadeur in Nederland uitgereikt aan een familielid van kardinaal De Jong. De Jezuïeten hadden de achttienjarige Johannes lang daarvoor goed ingeschat: *"Zeer goed talent met een eenvoudig en goed karakter."* Het heeft de jongen van Ameland ver gebracht.

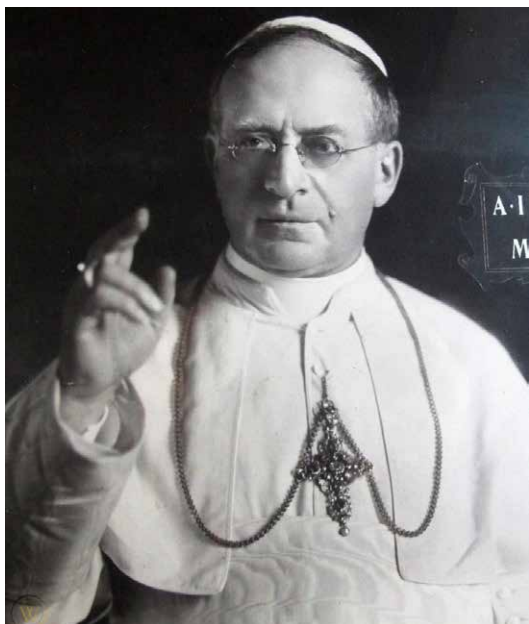
4.4 De Tweede Wereldoorlog

In de periode voor de Tweede Wereldoorlog waren veel Duitsers arm. Het land moest veel geld betalen (herstelbetalingen) omdat het de schuld kreeg voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Daarnaast waren er de economische crises van 1922 en 1923, gevolgd door de beurskrach in 1929, die het leven niet bepaald makkelijk maakte. In deze periode ontstond de nazibeweging (nazi is een afkorting van 'nationaal-socialist' in het Duits). Deze groep was tegen de gevestigde machtsorde, tegen de herstelbetalingen en zij streefden naar een sterk Duitsland. In dat sterke Duitsland zou het de gewone Duitse arbeider goed gaan. De "gewone" Duitse arbeider was, volgens hen, van het Arische ras. In het ideaalbeeld was dat een blonde Germaan met blauwe ogen. De nazi's vonden dat bepaalde mensen belangrijker waren dan andere, met name die van het Arische ras.

Het nationaal socialisme kende racistische, seksistische, fascistische en religieuze elementen. Racistisch omdat het geloofde in het sociaal darwinisme. Een gedachte die afgeleid is van de evolutietheorie van Darwin die stelt dat het sterkste ras domineert en overleeft. Omdat bijna alle Europese landen koloniën hadden en dus over andere rassen domineerden was het voor hen duidelijk dat het witte ras, het Arische ras, superieur is aan andere rassen. Seksistisch omdat het vrouwen uitsloot van het politieke leven. De vrouw had een taak in en rond haar huis en de zorg voor haar man en het gezin. Steeds meer vrouwen werden uitgesloten van werk op universiteiten, ziekenhuizen of binnen de politieke partij. Het fascisme is een stroming waarbij het

belang van de groep boven het belang van het individu staat. In het geval van de nazi's stond het belang van de staat voorop. Duitsland moest sterk zijn. Fascisten hadden een grote voorkeur voor optochten, het verheerlijken van hun eigen land, boven andere landen, en vooral het verheerlijken van hun leider. Naast de nazi's waren er ook fascisten in Italië en Spanje. Hitler sprak in zijn toespraken vaak over de wil van God of over Gods opdracht. Hij sprak daarmee veel gelovige Duitsers aan. Hierdoor leek het alsof Hitler niet anti-christelijk was. De katholieke kerk vond het problematisch dat de nadruk op de groep gesteld wordt boven het individu. De kerk verzet zich tegen politieke systemen waarin de groep boven het individu wordt gesteld of waarin het individu boven de groep wordt gesteld. Pausen in het verleden protesteerden vanuit dit principe tegen het kapitalisme en het huidige individualisme enerzijds en het communisme of socialisme anderzijds.

Toen duidelijk werd dat Hitler een ander godsbeeld had dan dat wat de Kerk predikte begonnen zij te protesteren. In 1937 schreef de toenmalige paus Pius XI (foto) de encycliek [Mit brennender Sorge](#) (met brandende bezorgdheid). Een encycliek is een brief van de paus waarin de katholieke kerk haar leer formuleert aangaande belangrijke gebeurtenissen in een bepaalde periode. Het zijn brieven die het denken en het voelen van veel katholieken weergeven. In deze encycliek veroordeelde de paus het nationaal socialisme vanwege het misbruiken van het woord 'God'. Hitler deed dit vaak in zijn toespraken. Hij doelde daarbij echter niet op de christelijke God maar op een vaag godsbeeld wat daarvan afweek. In dit godsbeeld was God in alles en was alles God. Dit noemen we pantheïsme. Ook veroordeelde de paus het geloof in het lot in plaats van de persoonlijke God die liefde is en om mensen geeft. Daarnaast schrijft paus Pius XI dat het geloof in God altijd gepaard gaat met het geloof in Jezus Christus. Zijn leven is het voorbeeld voor de christen en over zijn leven wordt verteld en gepreikt door de kerk.

De paus zette dus met zijn encycliek de

aanval in tegen het nazisme en verdedigde het katholieke geloof, -denken en -leven. Hij wilde de Duitse katholieken duidelijk maken waar hun kerk voor staat. Vele Duitsers staan achter [Adolf Hitler](#), hij heeft hen immers een betere toekomst beloofd. Maar de weg die Hitler en nazi-Duitsland opgaat is geen weg die lijdt naar geluk en rijkdom maar naar verwoesting.

Katholiek sociale leer

De katholieke kerk kent al heel lang een traditie waarin ze haar geloofsleer uitwerkt in sociaal handelen. Dit wordt de katholiek sociale leer genoemd. Deze leer ziet een mens nooit los van diens omgeving. De persoon en de gemeenschap zijn altijd met elkaar in relatie. Deze gemeenschap is in het begin klein (het gezin) en wordt later steeds groter, de klas, de school, de staat, zelfs de hele wereld. De katholiek sociale leer is gebaseerd op vier punten:

1. Menselijke waardigheid

De katholieke sociale leer gaat er allereerst van uit dat elk mens een waardigheid heeft die bij die mens hoort en welke beschermt moet worden. Die waardigheid is namelijk niet afhankelijk van wetten van de overheid. Mensen mogen in vrijheid hun talenten gebruiken en verantwoordelijkheid dragen voor anderen zodat zij ook die vrijheid mogen genieten.

2. Bonum Commune

Een goede samenleving bouwen is niet alleen de taak van de overheid maar van iedereen. Daarom vindt de sociale leer dat het maatschappelijk middenveld een sterke rol moet spelen in de samenleving, in dit middenveld zijn bijvoorbeeld, bewegingen, verenigingen, vakbonden en

kerken actief. De katholieke sociale leer staat wantrouwend ten opzichte van een overheid die de touwtjes strak in handen heeft.

3. Subsidiariteit

Pas als de mensen onderling niet uit een geschil komen mag een hogere instantie tussenbeide komen. En dan is het aan die hogere instantie om aan de van mening verschillende groepen de ondersteuning te geven die nodig is om hun doelstellingen te bereiken en geschillen op te lossen.

4. Solidariteit

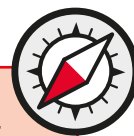
Groepen die buiten de boot vallen moeten volgens de sociale leer samenwerken om hun gerechtigheid te krijgen. Daarnaast wordt aan alle partijen de oproep gedaan om het onrecht ongedaan te maken.

Sociale leer en sociaal denken

De katholieke sociale leer wordt beschreven door pausen en bisschoppen. Daarmee geven zij vorm aan de geloofstraditie van de katholieke kerk. Het katholieke sociale denken zijn de uitwerkingen van deze leer door mensen die geen bisschop of paus zijn. In Nederland zie je dat, onder andere, in de oprichting van veel katholieke scholen om de bevolking de opleiding en persoonsvorming te geven die ze nodig heeft om een rechtvaardige samenleving te maken. Maar ook ziekenhuizen, opvanghuizen, verpleeghuizen, verenigingen en liefdadigheidsinstellingen werden opgericht met het katholieke sociale denken in het achterhoofd. Het sociale denken zet zich in voor een beter leven van alle mensen op aarde; het bonum commune.

In het katholieke sociaal denken wordt het gezin gezien als een belangrijk onderdeel van de samenleving, omdat ouders hun kinderen leren samenwerken en samenleven. En dat zij belangrijke waarden, zoals het geloof, normen en waarden doorgeven aan hun kinderen.

OPDRACHT

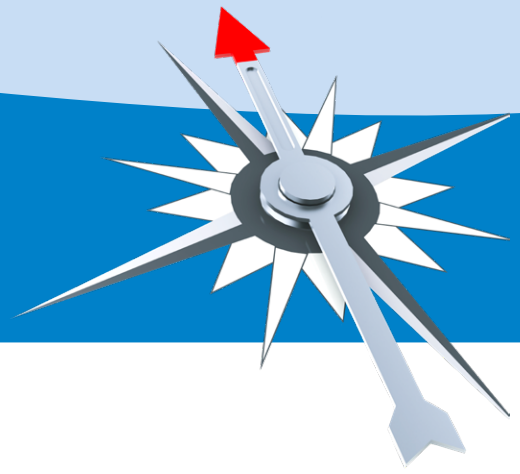

DE KATHOLIEKE SOCIALE SCHOOL

Wat is de missie of visie van jouw school (te vinden op de website)?
Hoe komen de vier punten uit de katholieke sociale leer tot uiting bij jou op school?
Hoe sta jij hier tegenover?
Hoe ziet volgens jou de ideale school uit? Waartoe moeten mensen volgens jou gevormd worden?

Maak een collage waarin je een aantal belangrijke steekwoorden uit de missie/visie tekst van jouw school verduidelijkt. Voeg hieraan toe vier belangrijke waarden die bij jouw ideale schoolbeeld passen. Maak dat een ander direct begrijpt wat jij bedoelt, maak dus beeldend welke bedoeling er volgens jou achter deze woorden schuilen.

5. Gelovig verzet

In dit deel maak je kennis met spiritualiteit en hoe het geloof van Titus Brandsma en kardinaal De Jong invloed heeft gehad op hun handelen. Daarna mag je zelf proberen jouw spiritualiteit vorm te geven.

5.1 Spiritualiteit

Spiritualiteit is een veelzijdig begrip. Het heeft te maken met de manier waarop je in het leven staat, maar gaat veel verder dan dat. Het heeft te maken met een bewuste levensovertuiging die zich uit in levenshouding en levenskeuzes. Deze levensovertuiging slaat op het concrete leven en het abstracte leven en alle krachten die daarop van invloed zijn. Het gaat over de relatie tussen God en mensen. Veel mensen houden zich met spiritualiteit bezig. Het geeft hen houvast, richting en rust in het leven maar meer nog maakt het hen in en in gelukkig.

Spiritualiteit kan persoonlijk beleefd worden maar ook in een groep. Naarmate de groep de spirituele beleving in afspraken en uitspraken formuleert kun je spreken van religie. Het christendom is bijvoorbeeld een religie waarbinnen verschillende vormen van spiritualiteit bestaan. De katholieke kerk (de grootste christelijke kerk) kent tal van religieuze ordes waar de karmelieten er één van zijn.

Spiritualiteit van Titus Brandsma

Titus Brandsma was een karmeliet. De karmelieten zijn een kloosterorde die ontstaan is in de twaalfde eeuw. Een kloosterorde is een groep mensen die op een bepaalde manier geïnspireerd zijn en op een bepaalde manier willen leven. Vaak is dit opgeschreven in een 'regel'. In de regel van de Karmelieten staat, onder andere, contemplatie, gemeenschap en dienstbaarheid [centraal](#). Contemplatie is het overdenken van een Bijbeltekst, een schilderij, een gebeurtenis of een verhaal. Tijdens het contempleren haal je iets uit de eigen omgeving, bijvoorbeeld de klok in het klaslokaal, een Bijbelverhaal, je eigen belevenissen van de dag of een persoon en denk je er goed over na welke betekenis dit heeft voor de wereld, de persoon in kwestie of jezelf. Gemeenschap staat voor het leven in een groep. Iedereen leeft in een groep al is het je gezin of je familie, je klas, je team.

Karmelieten wonen permanent in een groep volwassenen zonder dat zij familie zijn. Dienstbaarheid is het goed doen voor andere mensen zoals Jezus dat mensen heeft voorgedaan. Kloosterlingen lezen daarom elke dag in de bijbel en contempleren over het leven van Jezus.

De karmelieten hebben een grote waardering voor Maria, de moeder van Jezus. Zij wordt namelijk gezien als de eerste volgelinge van Jezus toen zij bij de aankondiging van de engel Gabriel positief antwoordde op de uitnodiging van God.

De boodschap van Gabriël aan Maria

In de zesde maand werd de engel Gabriël van Godswegen gezonden naar een stad in Galilea, Nazaret, tot een maagd die verloofd was met een man die Jozef heette, uit het huis van David; de naam van de maagd was Maria. Hij trad bij haar binnen en sprak: Verheug u, Begenaadigde, de Heer is met u. Zij schrok van dat woord en vroeg wat die groet toch wel kon betekenen. Maar de engel zei tot haar: Vrees niet Maria, want gij hebt genade gevonden bij God. Zie, gij zult zwanger worden en een zoon ter wereld brengen, die gij de naam Jezus moet geven. Hij zal groot zijn en Zoon van de Allerhoogste genoemd worden. God de Heer zal hem de troon van zijn vader David schenken en hij zal in eeuwigheid koning zijn over het huis van Jakob en aan zijn koningschap zal nooit een einde komen. Maria echter sprak tot de engel: Hoe zal dit geschieden, daar ik geen gemeenschap heb met een man? Hierop gaf de engel haar ten antwoord: De heilige Geest zal over u komen en de kracht van de Allerhoogste zal u overschaduwen; daarom ook zal wat ter we-

reld wordt gebracht heilig genoemd worden, Zoon van God. Weet, dat zelfs Elizabeth, uw bloedverwant, in haar ouderdom een zoon heeft ontvangen en, ofschoon zij onvruchtbaar heette, is zij nu in haar zesde maand: want voor God is niets onmogelijk. Nu zei Maria: zie de dienstmaagd des Heren; mij geschiede naar uw woord. En de engel ging van haar heen.

De overgave van Maria aan God is hét voorbeeld voor christenen en voor karmelieten in het bijzonder. Zij proberen zich aan God over te geven, waardoor ze constant naar God zoeken in het leven van alle dag. Een belangrijke karmeliet, Theresia van Avila, schrijft hierover:

“Nooit is er dus reden voor mistroostigheid. Wanneer de gehoorzaamheid u met uitwendige beslommeringen belast, weet dan, als het bijvoorbeeld in de keuken is, dat de Heer daar omgaat tussen de potten en pannen en u helpt naar het uit – en inwendige”.

God vinden in potten en pannen betekent dat je God, iemand die velen als een mysterieuze entiteit omschrijven, ervaart in het alledaagse leven. Dat het goddelijke en het aardse een geheel geworden zijn. Dit wordt mystiek genoemd. Mensen die God zoeken en het goddelijke en het aardse als één geheel ervaren worden ook wel mystici genoemd. Titus Brandsma heeft veel onderzoek gedaan naar de mystiek in Nederland. Iedereen kan God bereiken op ieders eigen manier, toch ziet Titus een aantal overeenkomsten.

Mystici zijn op zoek naar Gods liefde, daar hebben ze alles voor over en zijn bereid daarvoor alles op te geven. Gods liefde wordt ervaren in de diepste binnenkant van de mens. Daarom zoeken mystici naar de stilte waar ze niet worden afgeleid. De liefde van God ordent de menselijke liefde, naar zichzelf, naar anderen en naar de wereld.

De liefde van en voor God kan gezien worden als de liefde van en voor een geliefde. Deze kan zo overrompelend zijn dat de geliefde persoon in extase raakt. Het gevoel heeft buiten het eigen lichaam te treden.

Theresia van Avila beschrijft een van deze ervaringen waarin ze een ontmoeting heeft met een engel. Deze ervaring staat bekend als de “extase van Theresia”.

5.2 Gelovig verzet van kardinaal De Jong

Kardinaal de Jong heeft een aantal keren publiekelijk verzet gepleegd tegen de nazi's. Op 7 november 1940 schrijft hij een [brief](#), gericht aan heel christelijk Nederland, waarin hij pleit voor het behoud van het christelijke gedachtegoed in Nederland. De Jong heeft al heel snel door dat de gedachtegang van de nazi's antichristelijk en zelfs antimenselijk is.

len hem de pastoors in de kerken de brief niet voor te laten lezen. Dit maakt echter geen indruk op de kardinaal. Hij stuurt de soldaten weg. In maart 1941 wil Seyss-Inquart duidelijk maken dat de nazi's niet van plan zijn het Nederlandse volk kwaad te doen². Hij voegt eraan [toe](#): "Wij zien echter de joden niet als onderdeel van het Nederlandse volk (...). We zullen de joden slaan waar we ze vinden".

Viering van het 40-jarig
priesterjubiläum van
kardinaal De Jong.

Op 13 januari 1941 richten, onder leiding van kardinaal De Jong, de bisschoppen van Nederland een brief aan alle katholieken. Deze brief wordt in alle katholieke kerken tijdens de preek voorgelezen. In deze brief veroordelen de bisschoppen het nationaal socialisme van de nazi's en verbieden een ieder om aan deze beweging mee te doen.

De nazi's onderscheppen de brief en gaan naar het bisschoppelijk paleis in Utrecht om de kardinaal te intimideren. Zij beve-

De kardinaal verzet zich ook tegen het besluit van de nazi's om joodse kinderen de toegang tot scholen te ontfemen. Katholieke scholen blijven open, ook voor joodse kinderen. En wanneer de nazi's de [vakbonden](#) overnemen, waaronder ook katholieke vakbonden, verbiedt kardinaal De Jong katholieken lid te worden van nazistische verenigingen. De nazi's nemen de vakbonden over, maar door het verbod van de Jong zeggen veel katholieke arbeiders hun lidmaatschap op. De nazi's heb-

2

Toespraak van Arthur Seyss-Inquart in het Concertgebouw, Amsterdam, 12 maart 1941.
Geluid: Deutsches Rundfunkarchiv / Fotocollectie: NIOD, Amsterdam (Beeldbank W02)

ben dus niks aan de katholieke vakbond om hun invloed op de katholieke arbeider uit te oefenen.

In 1942 stuurt kardinaal De Jong met pater Titus Brandsma een brief aan de katholieke [journalisten](#) van Nederland. In die brief worden journalisten opgeroepen om geen nazi propaganda op te nemen in kranten en radioprogramma's.

Rozenkrans van Kardinaal De Jong.

OPDRACHT

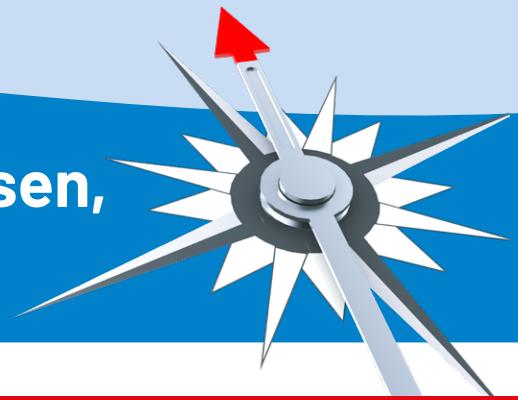
FRATELLI TUTTI

Paus Franciscus schrijft in zijn encycliek *Fratelli Tutti* over de broederschap van alle volken.

Lees de encycliek en beantwoord daarna de volgende vragen.

- Waar schrijft de paus over?
- Wat is er volgens de paus gaande in de wereld?
- Wat zijn de problemen die de paus ziet?
- Wat zijn de oplossingen?
- Wat is hiervoor nodig?
- Hoe kun jij hieraan bijdragen op persoonlijk vlak?
- En in je klas? Je gezin? Je wijk? Later in je leven?

6 Andere tijden, andere plaatsen, andere helden

6.1 Mohandas Karamchand Gandhi (1869–1948)

Toen Mohandas Gandhi gecremeerd werd, nadat hij vermoord was 1948 door een extreme Hindoe, waren er hoogwaardigheidsbekleders, ministers en leiders van over de gehele wereld die hem eerden. Dit terwijl Gandhi zelf geen uitvinder, wetenschapper, minister of president was geweest. Maar hij was wel de woordvoerder van honderden miljoenen Indiërs geweest. Een echte leider die het goede voorbeeld gaf door te leven naar zijn eigen principes in zijn leefgemeenschap, een ashram. Gandhi was het morele geweten die de Britten voorspelde dat ze uit eigen beweging hun kroonkolonie India zouden opgeven.

Mohandas werd geboren in Porbandar uit een welgestelde familie, zijn vader was een hoge ambtenaar in Brits-Indië. Reeds op dertienjarige leeftijd werd hij verbonden in het huwelijk, iets wat in India nog steeds vroeg plaats kan vinden. Hij trouwde met Kasturbai, die hij pas later echt leerde kennen. Ze kregen samen vier kinderen: Harilal, Manilal, Ramdas en Devdas, allemaal jongens. Hij was een verlegen intelligente jongen, die naar Groot-Brittannië ging om er rechten te studeren, nadat hij matig presteerde aan de universiteit van Bombay. In driedelig pak zag hij eruit als iedere Brit, zo dacht Gandhi.

Na zijn studie vertrok hij naar Zuid-Afrika, waar hij het opnam voor de Indiërs die, volgens de Zuid-Afrikaanse Apartheid wetgeving, onder de blanken en de kleurlingen stonden en weer boven de zwarten. Gandhi bevocht de discriminatie, van het beruchte Apartheidsregime van onder meer, generaal Smuts. Gandhi was opgegroeid met het spiritueel filosofisch concept van *Ahimsa*, waarbij je liefde hebt voor al het levende (mens, dier en plant). Maar in Zuid-Afrika vanaf 1908 ontwikkelde hij zijn filosofie *Satyagraha*, wat betekent: vasthouden aan de waarheid. Het houdt in dat je geweldloos vast kan houden aan de waarheid zonder op te moeten geven. Of zoals Gandhi het zelf zei:

“Bij de toepassing van Satyagraha heb ik in een vroeg stadium ontdekt dat het nastreven van Waarheid niet toestond dat men geweld gebruikte tegen zijn tegenstander, maar dat deze door geduld

en medeleven van zijn dwaling moest worden afgebracht. Want wat de een als waarheid voorkomt kam voor de ander een dwaling zijn. En geduld betekent dat het ik moet lijden. Dus de doctrine kreeg als betekenis het verdedigen van de Waarheid, niet door de tegenstander, maar het eigen ik te laten lijden."

Gandhi zag zichzelf dan ook als een man met beide voeten in de aarde: *"Ik ben geen visionair. Ik noem mijzelf een praktisch idealist."* In Zuid-Afrika slaagde hij erin de pasjeswet (in een pas stond tot welke bevolkingsgroep je hoorde) aan te laten passen en de rechten van de Indiërs vreedzaam te verdedigen, wat hem veel respect onder de eigen gemeenschap en daarbuiten opleverde.

Het bijzonder knappe van Gandhi was dat hij deze termen als *Ahimsa* en *Satyagraha* wist te vertalen in strijdmethodes die praktisch inzetbaar waren. Zoals non-coöperatie (het niet meewerken met maatregelen of zich niet houden aan de wetten van de overheid), de hartal (massaprotest dat het hele land lam wil leggen), de hongerstaking, de economische boycot (bijvoorbeeld van Britse producten) en vanzelfsprekend zijn beroemde Zoutmars (zie verderop in deze tekst). Na Zuid-Afrika gaat Gandhi in 1915 terug naar Brits-Indië om het land naar de onafhankelijkheid te leiden.

De Britten moesten eerst vooral lachen om de kleine Gandhi, een kleine magere man met alleen een lendendoek om. Later beseften ze dat ze zich danig hadden vergist in de wilskracht en vasthoudendheid van Gandhi en zijn volgelingen. Toch zag Gandhi zichzelf niet als een bijzonder iemand:

"Ik vind, dat ik niet meer ben dan een middelmatig mens zonder bijzondere capaciteiten. Ook kan ik geen aanspraak maken op bijzondere verdiensten wat betreft geweldloosheid en zelfbeheersing, dan wat ik heb bereikt door moeizaam zelfonderzoek. Ik twijfel er niet aan dat elke man en vrouw hetzelfde kan bereiken als ik, als hij of zij zich evenveel inspanning wil getroosten met evenveel hoop en geloof."

Meerdere keren werd Gandhi, en velen van zijn volgelingen, gearresteerd omdat hij verzet bood. Maar altijd werd hij weer vrijgelaten vanwege de druk van de rest van de Indiërs op de Britse regering of vanwege de publieke opinie in de rest van de wereld. Gandhi werd beschermd door zijn bekendheid in binnen- en buitenland. Gandhi was geen aangewezen leider, maar hij werd dat wel door de omstandigheden en door zijn vastberaden houding die mede vorm gegeven is door zijn geloof en overtuiging. Net zoals dat bij Titus Brandsma en kardinaal De Jong het geval was.

Een voorbeeld van een succesvolle geweldloze actie was de beroemde Zoutmars in 1930. De Britten gingen belasting heffen op het zout in Brits-Indië. Dit was moeilijk voor de vele arme Indiërs, want zout is noodzakelijk in dit warme land omdat het vocht vasthoudt in het lichaam.

Gandhi en de Indiërs vonden het een onrechtvaardige belasting. Daarop bedacht Gandhi vanuit zijn ashram een plan om lopend, vanuit de Sabarmati ashram met een tocht van driehonderdenegentig kilometer naar Dandi aan de oceaan te gaan om zelf het zout te gaan halen. Dit als vorm van burgerlijke ongehoorzaamheid. Onderweg sprak Gandhi veel Indiërs en journalisten toe, waardoor zijn Zoutmars of 'zout satyagraha' wereldnieuws werd. Gandhi begon zijn tocht op 12 maart met achtenzeventig volgelingen en eindigde met meer dan vijftigduizend volgelingen die op 5 april de oceaan bereikten. Daar wonnen zij zout uit modder en zeewater. Zo gaf Gandhi het voorbeeld aan de andere Indiërs hoe de wet te ontduiken.

Uiteindelijk vertrokken de Britten, zoals Gandhi had voorspeld, vrijwillig in 1947 uit Brits-Indië en ontstonden daaruit twee nieuwe staten: India voor de Hindoes en Pakistan voor de Moslims. Dit was overigens zeer tegen de visie van Gandhi. Hij had gehoopt dat het geheel één land zou blijven. Door ongeregelde heden tussen de twee groepen kwamen meer dan één miljoen mensen om. Gandhi werd later door een extreme Hindoe vermoord omdat hij te toegeeflijk ten aanzien van de moslims zou zijn geweest bij de onderhandelingen

over de onafhankelijkheid. Vooral opmerkelijk omdat Gandhi zich altijd had uitgesproken voor geweldloosheid. Toch bleef de boodschap van Gandhi van kracht, ook na zijn dood.

Er staan standbeelden van een wandelende Gandhi in Amsterdam en Den Haag, daarnaast op vele plaatsen overal ter wereld. Gandhi beseftte de beperkingen van ieder mens: *"De wereld biedt genoeg voor ieders behoefte, maar niet voor ieders hebzucht"*. Gandhi geloofde vooral in zijn eigen voorbeeldfunctie voor anderen, of zoals hij zelf schreef op 7 september 1947 in Bengali: *"My life is my message."* Hij was eigenlijk zijn tijd ver vooruit. Albert Einstein, de beroemde wetenschapper, schreef over Mohandas Gandhi: *"Generations to come will scarce believe that such a one as this ever in flesh and blood walked upon this earth."* Of zoals Gandhi aan een medepassagier op het schip, de SS Pilsna, naar Engeland schreef: *"Be true"*, dus niets meer en niets minder. In iedere demonstratie zit tegenwoordig wel iets van de erfenis van Gandhi. Zijn bekendste volgelinge zou Martin Luther King jr. worden.

6.2 Martin Luther King jr. (1929-1968)

Martin Luther King junior werd geboren in 1929 in Atlanta als zoon van een Afro-Amerikaanse dominee. Martin had een oudere zus, Christine en een jongere broer, Alfred Daniel. Hij werd vernoemd naar de Duitse hervormer Maarten Luther. Al jong kreeg Martin jr. te maken met discriminatie en racisme en hij zag dat zijn vader daar tegen streed. *“Maar mijn vader, de zoon van een pachter, had de wreedheden van heel nabij meegemaakt en was al op heel jeugdige leeftijd begonnen van zich af te bijten.”* Op jonge leeftijd begon hij op de Booker T. Washington High School in Atlanta, de enige school voor Afro-Amerikanen. Hij viel op omdat hij goed kon spreken en werd daarom ook lid van de debatclub. In Atlanta zat hij op het Morehouse College, waar ook zijn vader naar school ging. Gevolgd door het Crozer Theological Seminary in Pensylvania en uiteindelijk ging hij theologie studeren aan Boston University. Hier ontmoette hij Coretta

Scott. Ze trouwden in juni 1953 en kregen vier kinderen: Yolanda, Martin Luther III, Dexter Scott en Bernice.

In 1954, toen hij vijftientig was, werd hij dominee van de Dexter Avenue Baptist Church in Montgomery, Alabama, in het diepe en racistische zuiden van de Verenigde Staten. Het lot zou zijn leven bepalen. Hij kwam min of meer toevallig in Montgomery terecht waar bijna direct de bus boycot begon, waarvan hij leider en woordvoerder werd op 26 jarige leeftijd.

Toen op 1 december 1955 Rosa Parks weigerde haar plaats in bus op te geven aan een blanke passagier, begon de Montgomery Busboycot, met de steun van Edgar Nixon van de National Association for the Advancement of Colored People (NAACP) en dominee Martin Luther King jr. op de achtergrond. Afro-Amerikanen, die in meerderheid de bus namen, besloten

te gaan lopen of te gaan carpoolen naar school of het werk. Rosa Parks was inmiddels al gearresteerd.

De jonge Martin Luther King jr (26) werd de woordvoerder en voorzitter van de Montgomery Improvement Association (MIA). Hij benadrukte geweldloosheid als machtig wapen: *"And I won't rest, I will face intimidation, and everything else, along with these stalwart fighters for democracy and for citizenship. We don't mind it, so long as justice comes out of it. And I've come to see now that as we struggle for our rights, maybe some of them will have to die. But somebody said: 'If a man doesn't have something that he'll die for, he isn't fit to live.'"* Het geweld dat hij verwachtte kwam inderdaad. Het huis van Martin Luther King jr. werd doelwit van een bomaanslag. Gelukkig zonder doden of gewonden. Tijdens de bus boycot werd een oudere mevrouw aangesproken die liep. Ze kreeg de vraag of ze niet mee wilde rijden met de auto, maar ze antwoordde: *"My feets is tired, but my soul is rested."* (mijn voeten zijn moe, maar mijn ziel is uitgerust). De bus boycot was bedoeld om één dag te duren, maar dat werden uiteindelijk driehonderdenvijfentachtig dagen (!), waarna het Amerikaanse Hoogerechtshof (Supreme Court) bepaalde dat de discriminatie van de Afro-Amerikanen op de bus ongrondwettig was. Zij konden vanaf dat moment net als ieder ander in de bus zitten waar ze maar wilden. Vanaf dat moment was Martin Luther King jr. een bekende Amerikaan, met zelfs zijn eigen stripverhaal van de bus boycot! Martin Luther King jr. geloofde, mede door de geschriften van Gandhi en de Montgomery bus boycot oprecht in geweldloos verzet. Zijn geloof in geweldloos verzet kwam vanuit de liefde voor ieder mens:

"Liefde is de enige kracht, die in staat is een vijand in een vriend te veranderen."

"Ik heb besloten dat ik strijd ga leveren voor mijn opvattingen. In je leven moet je ergens in geloven; je moet er zo vurig in geloven dat je er tot het eind van je dagen van getuigt. Ik kan mezelf niet wijsmaken dat God wil dat ik haat. Ik ben moe van geweld. En ik ben niet van plan me door mijn onderdrukker te laten voorschrijven welke methode ik moet gebruiken. Wij hebben macht. Macht die niet kan worden gevonden worden in Molotov cocktails, maar we hebben macht. Macht die niet kan worden gevonden in kogels en geweren, maar we hebben macht. Het is macht, die zo oud is als de inzichten van Jezus van Nazareth en zo modern als de technieken van Mahatma Gandhi."

In 1957 werd de Southern Christian Leadership Conference (SCLC) opgericht. Een vereniging van Afro-Amerikaanse activisten, met veel dominees in hun midden, die gelijke burgerrechten wilden. Daarna volgden jaren met verschillende strijdmethoden die soms geleend van Gandhi, zoals non-coöperatie, maar ook nieuwe zoals de Sit-ins en de Freedom Rides. Eerlijkheid gebiedt te zeggen dat een deel daarvan door Afro-Amerikaanse jongeren naar voren werd gebracht. Een hoogtepunt in de Civil Rights Movement (Burgerrechtenbeweging) was de ommekeer in Birmingham, de stad waar de rassenscheiding het grootst was. Martin Luther King en de Southern Leadership Conference (SCLC) kwamen naar Birmingham om de segregatie tegen te gaan met onder andere sit-ins en met gebruik van de inzet van veel jongeren. Op Goede Vrijdag, 12 april 1963, werd Martin Luther King

Jr. gearresteerd en kreeg hij eenzame opsluiting omdat hij zich niet aan het verbod om te protesteren had gehouden.

In zijn brief uit de gevangenis van Birmingham schreef hij als antwoord op blanke dominees die zeiden dat het beter was af te wachten:

"wanneer je een antwoord moet verzinnen omdat je vijfjarige zoon diep verdrietig vraagt: 'Pappa, waarom behandelen blanken negers zo gemeen?'; wanneer je een rit door het land maakt

en merkt dat het nodig is dat je iedere nacht weer ongemakkelijk in een hoek van je auto slaapt, omdat geen motel je toe wil laten; wanneer je dag-in dag-uit vernederd wordt door de krenkende bordjes met 'blanken' en 'negers'; wanneer je roepnaam 'nigger' wordt en je tweede naam 'boy' (hoe oud je ook bent) en je familienaam 'John' en wanneer je vrouw en moeder nooit behoorlijk 'mevrouw' genoemd worden."

Want de Afro-Amerikanen konden niet meer wachten.

Daarna ging King op campagne voor de *March on Washington*. Al op 23 juni in de Cobo Hall hield hij zijn beroemde speech, maar op 28 augustus 1963 hoorde ook de rest van de wereld 'I have a dream':

I have a dream

"I have a dream this afternoon that one day little white children and little negro children will be able to join hands as brothers and sisters. (...) And with this

faith I will go out and carve a tunnel of hope through a mountain of despair. With this faith I will go out with you and change dark yesterdays into bright to-morrows."

In 1964 nam president Johnson de Wet op de Burgerrechten (Civil Rights Bill) aan en het jaar erop ook de Kieswet (Voting Rights Act). Bovendien ontving King in Oslo de Nobelprijs voor de vrede, een waardering voor zijn werk van geweldloosheid en liefde voor ieder medemens. Het was de periode van de grote successen van de Burgerrechtenbeweging.

In 1967 sprak Martin Luther King jr. zich ook openlijk uit tegen de Amerikaanse oorlog in Vietnam: *"my conscience leaves me no other choice"*. Volgens King was het een principiële kwestie. De oorlog loste niets op en bracht alleen meer problemen. Waarom zouden Afro-Amerikanen in Vietnam gaan vechten voor de vrijheid van de Vietnamezen, terwijl die Afro-Amerikanen zelf niet eens beschermd konden worden tegen discriminatie in het zuiden van hun eigen land?

In 1968 ging Martin Luther King jr. wederom op campagne, dit keer voor de vuilnisophalers in Memphis, Tennessee in het kader van zijn *Poor Peoples Campaign*. Hier werd hij op 4 april 1968 doodgeschoten door een blanke racist. Een vergelijkbare situatie zoals Gandhi, terwijl ook hij zich heel zijn leven had uitgesproken voor geweldloosheid. Niet alleen in woord maar ook in daad. Bijzonder waren daarom ook zijn woorden van de avond ervoor:

I have been to the mountaintop

"We hebben moeilijke dagen voor de boeg. Maar dat doet voor mij niet meer ter zake, want ik ben boven op de berg geweest. En het kan me niet meer schelen, Net als iedereen zou ik graag een lang leven willen hebben. Een lang leven neemt een belangrijke plaats in. Maar ik maak me daar nu geen zorgen om. Ik wil alleen Gods wil doen. En hij heeft me toegestaan de berg op te gaan. En ik heb er over uitgekeken. En ik zag het beloofde land. Ik zal daar misschien niet samen met jullie aankomen. Maar ik wil jullie vanavond laten weten dat wij als een volk het beloofde land zullen bereiken. En ik voel me vanavond gelukkig, ik maak nergens zorgen over. Ik vrees niemand. Mijn ogen hebben de heerlijkheid aanschouwd van de komst van de Heer."

Het zijn de woorden van Martin Luther King jr. uit zijn laatste speech op 3 april, waarin hij lijkt te weten wat er de volgende dag zou plaatsvinden.

Veel later zou de Ierse popgroep U2 een nummer aan Martin Luther King jr wijden: *In the name of love*.

OPDRACHT

IN THE NAME OF LOVE

Veel later zou de Ierse popgroep U2 een nummer wijden aan Martin Luther King jr.: *In the name of love*. Zoek de bijbehorende lyrics van dit nummer op.

- Welk stuk herken je dat gaat over Martin Luther King jr.?
- Herken je verwijzingen naar andere helden?

6.3 Nelson Rolihlahla Mandela (1918–2013)

Nelson Mandela werd in Zuid-Afrika geboren op 18 juli 1918 in een klein dorpje in de Oost-Kaap. Zijn tweede naam Rolihlahla betekent 'lastpost'. Zijn vader, Gadla Henry, was stamhoofd van de Thembu stam, onderdeel van de grote Xhosa stam. Hij had vier vrouwen waarmee hij vier zonen en negen dochters kreeg. Nelson was de zoon uit het huwelijk van zijn vader met zijn derde vrouw, Nosekeni Fanny. Nelson was de eerste uit zijn familie die naar school ging. Eerst op een college en later aan de Universiteit van Witwatersrand in Johannesburg, waar hij rechten studeerde. Hij werd advocaat. Een collega had hem nog geadviseerd zich niet met de apartheidspolitiek te bemoeien, maar dat advies volgde de jonge Nelson niet. Hij ging naar multiraciale feestjes en communistische lezingen. Ondertussen had Nelson de aantrekkelijke, stille ziekenverpleegster Evelyn Ntoko Mase ontmoet en de twee trouwden in 1944. Uit dit eerste huwelijk van Nelson werden vier kinderen geboren: twee zonen: Madiba en Maghato en twee dochters die beiden de naam Makaziwe kregen omdat de eerste dochter al na negen maanden stierf. Evelyn zorgde voor een stabiele thuissituatie, een goede basis voor Nelson om zich op politiek terrein te gaan begeven.

Het leven in de stad confronteerde Mandela voortdurend met de hardvochtigheid van rassendiscriminatie. Zelfs in de milde werksfeer van het advocatenkantoor van Witkin, Sidelsky en Eidelman had hij te kampen met vooroordelen. Zo kwam de secretaresse hem vertellen dat er voor hem en Gaur Radebe nieuwe theekopjes waren gekocht. De implicatie was dui-

delijk: gelieve het andere theeservies te gebruiken. Later organiseerde diezelfde Radebe een busboycot als protest tegen de verhoging van de buskaartjes. Na negen dagen protesteren kregen de actievoerders gelijk wat grote indruk maakte op Nelson. *"Ik merkte dat het enorm stimulerend en inspirerend was om met mijn eigen mensen te demonstreren"*, schreef hij later.

Later werd Mandela lid van de Jeugdliga onder leiding van Lembede, die de statuten van het African National Congress (ANC) onderschreef. Vanaf 1944 raakte Mandela betrokken bij de strijd van het African National Congress tegen de overheersing van de blanke minderheid in Zuid-Afrika en hun segregatiepolitiek, de gedwongen rassenscheiding van blank en zwart. Als advocaat volgde hij het voorbeeld van Mohandas Gandhi. Maar hij schreef daarover: *"Het zou niet juist zijn me met Gandhi te vergelijken. Niemand van ons kan zijn toewijding of zijn nederigheid evenaren."* Mandela hielp mee met het organiseren van stakingen, bijvoorbeeld van de mijnwerkers en boycotts. Er kwam in 1952 een burgerlijke ongehoorzaamheidscampagne, in navolging van Gandhi, waarbij ze toch 'slechts voor blanken' toiletten gebruikten, postkantoren bezochten en treincoupés gebruikten die voor zwarten verboden waren. Het ANC wilde een verenigd front van Afrikanen, Indiërs en kleurlingen, om zo sterker te staan ten opzichte van de blanke regering. Het was ook de eerste keer dat Mandela samen met vele leiders van het ANC, werd gearresteerd en in een smerige gevangenis werd opgesloten. Later schreef Mandela

over de apartheidspolitiek: *"Bij apartheid hebben het pistool en de beul de macht"* en *"De apartheid was zelf een oorlog tegen het volk."*

In augustus 1953 richtte Mandela samen met zijn vriend Oliver Tambo het enige advocatenkantoor van Afrikanen in het land op. Het kantoor was populair bij Afrikanen die zich beklagden over het politiegeweld, maar ook bij mensen die opgepakt waren omdat ze zich, bijvoorbeeld, niet aan de avondklok hadden gehouden. Het herinnerde Mandela aan de reden waarom hij rechten had gestudeerd: om te vechten voor fundamentele rechten. De overheid trok hun vergunning in en uiteindelijk moest het kantoor sluiten. Toen de resultaten van de geweldloze campagne achterbleven bij zijn verwachting radicaliseerde Mandela en het ANC. Hij richtte het *Umkhonto we Sizwe* (Speer van de Natie) op, de militaire tak van het ANC. Ze hoopten door aanslagen op de overheidseigendommen te plegen dat de zwarte bevolking in Zuid-Afrika in opstand zou komen om een revolutie te kunnen beginnen. Het ANC was officieel verboden in Zuid-Afrika.

Mandela accepteerde iedereen als bondgenoot tegen de apartheid, ongeacht huidskleur, religie of politieke achtergrond. Uiteindelijk werd hij meerdere malen gearresteerd en gevangen gezet.

In 1964 werd Mandela veroordeeld in het Rivonia proces tot een levenslange gevangenisstraf vanwege poging tot staatsgreep. Bij dit proces hield Mandela een beroemd geworden rede:

"I have fought against white domination and I have fought against black domination. I have cherished the ideal of a democratic and free society in which all persons will live for and to see it realized. But if it needs be, it is an ideal for which I am prepared to die."

De nacht daarop werden Mandela en zes anderen in het Rivonia proces - Walter Sisulu, Raymond Mhlaba, Govan Mbeki, Ahmed Kathrada, Elias Motsoaledi en Andrew Mlangeni - rechtstreeks naar Robbeneiland gevlogen. Ze kwamen er kort voor de dageraad aan. Het was bewolkt en grijs en er gierde een bitterkoude wind van zee. Het werden jaren van duisternis want van 1964 tot 1990 zou Mandela daar in gevangenschap blijven. Van 1964 tot 1982 op Robbeneiland in een cel van twee bij twee meter. De cel was klein voor de lange Mandela en het was er koud en vochtig. De cipier van hem was meedogenloos. De jaren in Robbeneiland waren hard en eenzaam, maar ze braken de ANC-leider niet, integendeel.

Hij sprak met de bewakers en leerde van hen de geschiedenis en achtergrond van de blanke Zuid-Afrikanen, maar hij vertik-

te het de cipiers met baas aan te spreken. De gevangenen moesten fysiek werk verrichten zoals het nutteloze vergruizen van kiezelstenen, ongeacht de weersomstandigheden. Het eten was er smakeloos en bezoekers bijzonder schaars. Brieven werden gecensureerd. Zo mocht zijn nieuwe vrouw, Nomzamo Winifred Madikizela, die een strijd bare mensenrechten-activiste was, slechts één keer in het half jaar op bezoek komen. Tenzij de gevangenisdirecteur dat verbood. Uit het huwelijk met Winnie kwamen twee dochters voort: Zenani en Zindiswa. Mandela en zijn medegevangenen kregen steeds meer steun van mensen over heel de wereld die ook het apartheidsregime wilden beëindigen. Er kwamen protestacties en zelfs een economische boycot van Zuid-Afrika en de producten die ervandaan kwamen. Zo kwam er langzaam aan zicht op een mogelijke vrijlating van Nelson Mandela.

Uiteindelijk kwam Nelson Mandela, iets wat vanzelfsprekend wereldnieuws was, na zesentwintig jaar gevangenschap vrij. Dit was na aandringen vanuit het buitenland en door toedoen van de president van Zuid-Afrika, Frederik de Klerk. Op 11 februari 1990 mocht Mandela zijn gevangenis verlaten. Hij vertrok direct naar Kaapstad waar hij wederom de leider werd van de ANC, dat weer legaal was. De

Zuid-Afrikaanse *Sunday Times* schreef naar Martin Luther King's woorden: *"Free at last!"*.

Nelson Mandela was met recht een levende legende te noemen. In Kaapstad hield hij een toespraak toen hij vrijgelaten werd:

"Vrienden, kameraden en mede-Zuid-Afrikanen. Ik groet u allen in de naam van vrede, democratie en vrijheid voor iedereen. Ik sta hier niet voor u als profeet, maar als nederig dienaar van u, het volk. Uw onvermoeibare en heldhaftige offers hebben het mogelijk gemaakt dat ik hier vandaag ben. Daarom leg ik de resterende jaren van mijn leven in uw handen."

Mandela ging in onderhandeling met de blanke regering van De Klerk en dit resulteerde eerst in een overgangsregering en in 1994 het einde van het apartheidsregime. Nelson Mandela werd op vijfenzeventigjarige leeftijd de eerste president van het vrije en democratische Zuid-Afrika.

Velen hadden hem geholpen op zijn lange weg naar de vrijheid. Zo was er bisschop Desmond Tutu, die het beleid van Mandela door dik en dun steunde. Maar ook minder bekenden zoals Steve Biko steunden actief het ANC en zijn leider. Biko werd gevangen genomen, net zoals Mandela, maar Steve Biko werd doodgemarteld

In 1994 geeft voetballer Ruud Gullit zijn 'Gouden bal' aan Nelson Mandela. Gullit won deze in 1987 en droeg hem toen op aan Nelson Mandela die op dat moment nog gevangen zat.

door zijn cipiers en hij werd daardoor een martelaar voor de onafhankelijkheidsstrijd in Zuid-Afrika en de strijd tegen de apartheid. Over Steve Biko zei Mandela: *"In de loop van de geschiedenis worden die leiders naar voren geschoven die gebruikmaken van het moment, die de wensen en ambities van de onderdrukten verwoorden."*

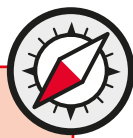
Op 5 december 2013 stierf Nelson Mandela in zijn woning in Johannesburg, na problemen met zijn longen.

De wijsheid van Nelson Mandela bleef en is eigenlijk tijdloos. Ze spreken nog steeds tot de verbeelding van veel mensen. In zijn eerste toespraak in het roerige Natal na zijn vrijlating op 25 februari 1990 zei hij: *"Neem jullie geweren, messen en machetes en gooi ze in zee"*.

Zo citeerde later de Amerikaanse president Barack Obama de oude leider van het ANC, naar aanleiding van rassenspanningen in de Verenigde Staten:

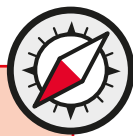
"Niemand wordt geboren met haat voor een persoon met een andere huidskleur, achtergrond of geloof. Een mens leert haten, en als we kunnen leren om te haten kunnen we ook leren om lief te hebben. Want liefde is een natuurlijker aspect voor de mens dan haar tegenpool."

OPDRACHT

Wat zijn de gemeenschappelijke delers tussen Mohandas Gandhi, Martin Luther King jr. en Nelson Mandela?

OPDRACHT

Kun je ook enkele verschillen noemen tussen deze grootheden uit de geschiedenis?

6.4 Urmila Chaudhary (1989-heden)

Het leven van Urmila Chaudhary, die behoorde tot de Tharu, veranderde compleet toen ze zes jaar oud was. Haar vader werd ziek en er was geen geld voor medicijnen. Haar broer Amar werd hoofd van het gezin en besloot zijn zusje, door de armoede, te verkopen voor 53 Euro. In het gebied van de Tharu, op het Nepalese platteland is dit een gewone gang van zaken. Op 14 januari tijdens de Maghi, de dag van het Nepalese Nieuwjaar, worden tientallen meisjes *Kamalari*, dat wil zeggen kindslaaf. Vanuit haar woonplaats Manpur in het district Dang belandde Urmila, na een busreis van ten minste 10 uur, in de hoofdstad Kathmandu. Het zou lang duren tot ze haar familie weer zou zien. Ze kwam in dienst van Sita, die haar een *Tharuni* noemde, een Tharu-straatmeisje. De kinderen van Sita, zoon Mohan en dochter Paiya, moest ze aanspreken met prins en prinses. Ze moest hard werken in het huishouden en kreeg geen onderwijs. Kortom ze werd dag na dag vernederd en als slaaf behandeld. Haar moeder herkende haar nauwelijks toen zij voor het eerst op bezoek kwam.

Veel *Kamalari* meisjes krijgen te maken met seksueel misbruik. De meesten schamen zich daarvoor en durven daarom niets te zeggen. Urmila durfde dat wel ondanks dat de man die haar misbruikte een familielid was. Later hoorde Urmila dat deze man een ander meisje zwanger had gemaakt. Ze kreeg geen enkele Roepie (geld van Nepal) voor dertig maanden werken. Toen ze zeventien was voorkwam ze een inbraak en ontvoering van haar bazin Sita, die daardoor veel milder werd voor Urmila. Urmila las in die tijd over het feit dat het *Kamalari*-systeem was afge-

schaft. Mede door haar broer en verschillende organisaties kon Urmila vrij komen en het huis van Sita verlaten als een vrij mens.

In Lamahi sloot Urmila zich aan bij het *Indentured Daughters Program (IDP)*, een programma voor 'dochters als dwangarbeiders'. Samen met anderen zoals Man Bahadur Chhetri, de leider van de organisatie, nam ze de eerste stappen in haar strijd tegen kinderarbeid in Nepal. Ze volgde inhaalonderwijs en schreef toneelstukken die zij met anderen opvoerde in dorpen in de omgeving. Daarmee wilde ze ouders en meisjes waarschuwen voor de gruwelen en het onrecht van het *Kamalari*-systeem. Toch moest Urmila zich aanpassen aan de arme meisjes, zij had wel onderwijs genoten, en haar kleding aanpassen. Ze vocht zich steeds vooruit en stichtte opvanghuizen voor jonge meisjes, zoals in Tikapur, waar ze het huis *Lawajune* begon, wat 'nieuw leven' betekent. Daarnaast zet ze zich in om verschillende meisjes te redden door ze te bevrijden uit het huis waar ze moeten werken.

Soms werken de autoriteiten in Nepal niet mee met de bevrijdingsacties en is er sprake van bureaucratie. Maar Urmila accepteert het gebrek aan actie tegen kinderarbeid niet:

"Dit is nu de reden waarom ik rechten wil gaan studeren en advocaat wil worden. Wij hebben in Nepal allerlei wetten

die in principe goed zijn, maar ze worden niet uitgevoerd. Daar wil ik wat aan doen. Ik heb nog twee jaar middelbare school te gaan en op mijn vijftiengste wil ik naar de universiteit. We hebben nu wel duizenden Kamalari bevrijd, maar de landlords en andere mensen die zich een dienstbode kunnen veroorloven richten zich nu op andere gemarginaliseerde groepen.”

Urmila bleef nuchter onder alle belangstelling en waardering als rolmodel en activiste: *“Dit werk maakt mij kushi (gelukkig). (...) Misschien ben ik op de wereld gezet om te strijden tegen onrecht.”*

6.5 Malala Yousafzai (1997-heden)

Enkele jaren geleden, in 2014 ontving Malala, een eenvoudig meisje uit Pakistan, de bekende *Freedom from Fear*-medaille van de Roosevelt Foundation in Middelburg. Op de eerste rij zaten de koninklijke familie en premier Mark Rutte. Dit is wat de dan zeventienjarige Malala zegt tegen haar publiek: *“Terwijl ik hier voor u sta, zijn er miljoenen kinderen in de hele wereld aan wie het recht op onderwijs wordt ontnomen. We moeten ze de moed geven hun angst te overwinnen, we moeten ze hoop geven zodat ze naar voren treden en we moeten onze stem verheffen zodat ze kunnen worden gehoord.”* Korte tijd hierna, in oktober 2014 ontving Malala in Oslo de Nobelprijs voor de Vrede. Wie is dit moedige meisje? Malala werd op 12 juli 1997 in Mingora, in de prachtige Swatvallei in het noordwesten van Pakistan geboren. Als dochter van een leraar. Ze behoort tot de Pathanen, ook wel Pashtun genoemd. Een grote etnische groep in Pakistan en Afghanistan. De Pathanen staan bekend om hun gastvrijheid, trots en krijgshaftigheid. Maar het is helaas ook zo dat de Pashtun, bekend staan om hun repressieve houding jegens vrouwen. Het overgrote deel van

de Taliban bestaat uit Pathanen. Van hen mogen vrouwen niet alleen het huis uit en ze willen niet dat meisjes door leren na de basisschool. Daardoor kan ook de moeder van Malala nauwelijks lezen en schrijven. De vader van Malala, Ziauddin, is haar voorbeeld. Ze leerde lezen en las op zeer jonge leeftijd al *Anna Karenina* van Tolstoj en was vaak de beste van haar klas. In 2007 werd de vallei waar ze woonde bezet door radicale moslims. Via radio Mullah werden enkele leiders, zelf haast ongeschoold, aangesteld die al snel een schrikbewind voerden. Zo mochten de mensen geen televisie, cd's en video's hebben. Vrouwen mochten niet meer naar de markt. Andersdenkenden werden zwaar onder druk gezet en geïntimideerd: boeddhistische monumenten werden vernield, meisjesscholen gesloten et cetera. *“Het leek wel of het hele land gek was geworden”* schreef Malala. Op haar

elfde werd ze voor het eerst geïnterviewd en zei toen: *"Hoe durven de Taliban me mijn fundamentele recht op onderwijs te ontnemen"*. Ze schreef in haar dagboek: *"Ik begon te beseffen dat een pen en de woorden die daaruit vloeien veel krachtiger kunnen zijn dan machinegeweren, tanks of helikopters"*. Later werd Maulana Fazullah de leider van de Pakistaanse Taliban. Hij had Malala en haar vader op zijn lijst van potentiële doelwitten gezet. Malala bleef zich echter uitspreken voor meisjesonderwijs, net zoals haar vader. Op 9 oktober 2012 hield een jonge man in de stad Mingora het schoolbusje aan waarin Malala met andere meisjes reisde. Samen met een metgezel ging de jonge man in de bus en vroeg wie Malala was. Toen de andere meisjes haar kant opkeken wist de man genoeg. Hij haalde een pistool tevoorschijn en schoot haar van dichtbij door het hoofd. Het is een wonder dat ze die aanslag overleefde. De kogel

bleek door haar linkeroogkas te zijn gegaan, haar linkerschouder in. Vitale delen van de hersenen waren net niet geraakt. Terwijl de rest van de wereld meeleefde met Malala, redden chirurgen in Peshawar, Islamabad en Birmingham haar leven. Een deel van haar schedel bestaat nu uit een titaniumplaatje. En in haar linkeroor, verscholen onder haar kleurige hoofddoek en haar haar, heeft ze een gehoorapparaat gekregen. Ondanks alle gevolgen en de schrik van de aanslag blijft Malala zich tot de dag van vandaag uitspreken voor het recht op onderwijs voor alle meisjes in alle werelddelen en dus ook in Pakistan. Dit tot ergernis van de Taliban. Gelukkig voor Malala en haar familie woont ze nu in Birmingham en is ze in wat rustiger vaarwater terecht gekomen. Ze blijft een kinderrechtenactiviste en je kan haar verhaal in haar eigen woorden lezen in het boek: *"Ik ben Malala"*.

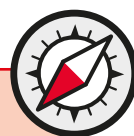
7. Jouw kernwaarden en reflectie

Wat zou jij doen als de sfeer in je straat, je wijk, je klas of sportvereniging langzaam maar zeker verandert op een manier die niet veilig is voor sommige mensen die er wonen, leren, werken of sporten? Zou jij je verzetten of doe je stilletjes mee?

Er zijn heel veel mensen die stilletjes meedoen, vaak omdat zij de veranderingen niet merken, of omdat ze niet de eerste of enige durven zijn die er iets over zeggen. Er zijn ook veel voorbeelden van mensen die er wél wat van zeggen en zelf iets tegen doen. Ook al betekent dit dat ze de enige zijn of de eerste, ook al betekent het dat ze ook niet meer veilig zijn. Vaak noemen we dit soort mensen helden.

OPDRACHT

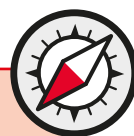

ADVISEUR VAN DE PAUS

Stel je voor dat jij adviseur van de paus bent, welke belangrijke sociale kwestie vind jij dat aandacht verdient in de wereld? Schrijf een brief van 500 – 1000 woorden waarin je de volgende vragen uitwerkt.

- Wat is volgens jou de oorzaak van deze kwestie?
- Welk geloof, of denken zit hierachter?
- Wat zijn daarvan de voordelen? De valkuilen?
- Wat moet er gebeuren om die kwestie het hoofd te bieden?
- Wat vraagt dit van mensen? Van overheden en bedrijven?

OPDRACHT

PROTESTEREN TEGEN ONRECHT

Kardinaal De Jong heeft vele brieven geschreven tegen onrecht in Nederland. Onrecht is helaas ook vandaag de dag aanwezig in ons land en in de wereld. Schrijf een brief over een bepaalde vorm van onrecht waar jij verandering in wil brengen. Bijvoorbeeld over iets wat je op het nieuws hebt gezien of wat je hebt meegemaakt of om je heen ziet.

Schrijf een brief aan je klasgenoten in de vorm van een presentatie (max 10 min). Leg het probleem aan hen uit. Leg uit waarom dit een probleem is.

- Welk onrecht stel je aan de orde en waarom vind je dat dit onrecht is?
- Wie zijn verantwoordelijk voor dit probleem?
- Hoe kan dit probleem gezamenlijk worden aangepakt?

Houd de presentatie voor je klas en ga met elkaar in debat over de oplossing.

OPDRACHT

JOUW KERNWAARDEN

De Karmelieten, de orde waartoe Titus Brandsma behoorde hebben drie kernwaarden. Deze leggen uit waar zij voor staan en het maakt dat ze herkenbaar zijn voor anderen. Veel bedrijven hebben ook kernwaarden. Het geeft ze geloofwaardigheid en richting.

Een bewust mens heeft ook kernwaarden, ook al zijn deze niet altijd uitgesproken. Vaak kennen we andere mensen kernwaarden toe, omdat we vinden dat het karakter van die persoon bij een bepaalde waarde past.

In deze opdracht werk je in een groep. Verzamel samen een aantal kernwaarden. In de bijlage vind je een overzicht. Via internet kun je er nog meer vinden.

Vervolgens kiest ieder groepslid een aantal kernwaarden die bij hen zelf passen en die passen voor de groepsgenoten. Het is belangrijk dat ze niet zien wat jij hebt opgeschreven.

Na het opschrijven ga je met je groepsgenoten in gesprek. Vertel welke waarden jij bij hen vindt horen en waarom. Zij vertellen welke kernwaarden zij bij jou vinden horen.

- Kloppen de kernwaarden die jij over jezelf hebt opgeschreven met de waarden die jouw groepsgenoten over jouw dachten?
- Kloppen de kernwaarden die jij aan jouw groepsgenoten had toegedacht?
- Hoe kun je deze kernkwaliteit(en) inzetten/gebruiken?
- Wat wil je ermee bereiken of creëren?
- Loop je weleens tegen beperkingen aan? Zo ja welke?
- Welke kernkwaliteit is nodig om de beperking(en) te overwinnen?
- Hoe wil je hiermee experimenteren?
- Wat heb je ervoor nodig?

Maak een tekening, schilderij, presentatie of collage waarin je jouw kernwaarden uitbeeldt. Eventueel kun je de jouw toebedeelde kernwaarden er aan toevoegen.

8. Als je meer wilt weten...

Over Titus Brandsma:

Ton Crijnen, *Titus Brandsma. De man achter de mythe*. (Valkhof Pers, Nijmegen, 2022)

Titus Brandsma Instituut, *Titus Brandsma. Van held tot heilige*. (Radboud Universiteit, Nijmegen, 2021).

Hanneke Veerman (samensteller), *Innerlijke reis Dachau voor bij de grens. Dagboek van Rafael Tijhuis met daarin de laatste dagen van Titus Brandsma*. (Discovery Books, Leeuwarden, 2002)

H.W.F. Aukes, *Het leven van Titus Brandsma*. (Uitgeverij Het Spectrum, Amsterdam, 1963).

Titus Brandsma, *Het laatste geschrift van prof. dr. Titus Brandsma*. (W. Bergmans, Tilburg, 1944).

Over kardinaal De Jong:

Henk van Osch, *kardinaal De Jong. Heldhaftig en behoudend*. (Boom, Amsterdam, 2016).

H.W.F. Aukes, *kardinaal De Jong*. (Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht, 1956).

Over Edith Stein:

Ilse Kerremans, *Leven aan Gods hand*. (Halewijn, Antwerpen, 2015).

Jantje E. Bazuin, *Edith Stein. Een leven vol hartstocht*. (Aspekt Uitgeverij, 2016).

Edith Stein, *Uit het leven van een Joodse familie*. (De Karmelieten, 2014).

Over spiritualiteit:

Van Titus Brandsma tot Edith Stein. Veertig dagen bidden met heiligen en martelaren. (Adveniat, Baarn, 2022)

Anne-Marie Bos (Red.), *Spiritualiteit dichtbij in veertien teksten*. (Adveniat, Baarn, 2018).

Over de Moderne Devotie:

Moderne Devotie. Terug naar de bron met Geert Grote (1340-1384) en Thomas a Kempis (1380-1471). (Waanders Uitgeverij, Zwolle, 2011).

Moderne Devotie. Spiritualiteit en cultuur vanaf de late Middeleeuwen. (Waanders Uitgeverij, Zwolle, 2018).

Over Thomas van Kempen:

Thomas a Kempis, *Leven van Geert Grote*. (Kokboekencentrum Uitgevers, Utrecht, 2021).

Thomas a Kempis, *De navolging van Christus*. (Uitgeverij Kok, Utrecht, 2016).

Thomas a Kempis, *Verborgen manna*. (Kok Uitgeverij, Utrecht, 2015).

Thomas a Kempis, *Het leven van Jezus Christus*. (Uitgeverij Kok, Utrecht, 2013).

Thomas a Kempis, *Brevier*. (Uitgeverij Kok, Utrecht, 2011).

Thomas a Kempis, *Gelijk het gras*. (Uitgeverij Kok, Utrecht, 2011).

Thomas a Kempis, *De rozentuin*. (Uitgeverij Kok, Utrecht, 2009).

Over het concentratiekamp Dachau:

<https://www.kz-gedenkstaette-dachau.de/>

Nico Rost, *Goethe in Dachau. Dagboek 1944-1945*. (Uitgeverij Schokland, De Bilt, 2015).

Barbara Distel, *The Dachau Concentration Camp, 1933 to 1945. Text- and photo documents from the exhibition, with CD*. (Comité International de Dachau, 2005)

Over Mohandas Karamchand Gandhi:

Ramachandra Guha, *Gandhi. De jonge jaren*. (Nieuw Amsterdam, Amsterdam, 2014).

Ramachandra Guha, *Gandhi. De legendarische jaren*. (Nieuw Amsterdam, Amsterdam, 2019).

Mohandas Karamchand Gandhi, *An autobiography*. (The Folio Society, London, 2010).

Mahatma Gandhi, *De weg naar God*. (Uitgeverij Altamira-Becht, Haarlem, 2010).

Peter R  he, *Gandhi*. (Phaidon Press Limited, London, 2001). (fotoboek)

Rudrangshu Mukherjee (Ed.), *The Penguin Gandhi reader*. (Penguin Books, London, 1993).

Eknath Easwaran, *Gandhi*. (Uitgeverij Sirius en Siderius, Den Haag, 1983).

Raghu Vira, *Uit de praktijk der geweldloosheid*. (Uitgeverij Van Loghum Slaterus, Arnhem, 1931).

Over Martin Luther King jr:

Martin Luther King jr, *Rosa stond niet op ...* (Ten Have, Baarn, 1984).

Martin Luther King jr, *De bazuin van het geweten*. (Van Loghum Slaterus, Arnhem, 1968).

Martin Luther King jr, *waar gaan wij heen? Chaos of gemeenschap?* (Van Loghum Slaterus, Arnhem, 1968).

Martin Luther King jr, *Nobelprijs rede 1964*. (Van Loghum Slaterus, Arnhem, 1964).

Martin Luther King jr, *Wandelt in de liefde*. (Van Loghum Slaterus, Arnhem, 1964).

Martin Luther King jr, *Schrijft vanuit de gevangenis in Birmingham*. (Van Loghum Slaterus, Arnhem, 1963).

Clayborne Carson (Ed.), *The papers of Martin Luther King jr. Volume I: Called to serve 1929-1951*. (University of California, Berkeley, 1992).

Clayborne Carson (Ed.), *The papers of Martin Luther King jr. Volume II: Rediscovering precious values 1951-1955*. (University of California, Berkeley, 1994).

Clayborne Carson (Ed.), *The papers of Martin Luther King jr. Volume III: Birth of a new age 1955-1956*. (University of California, Berkeley, 1997).

Clayborne Carson (Ed.), *The papers of Martin Luther King jr. Volume VI: Advocate of the social gospel 1948-1963*. (University of California, Berkeley, 2007).

Coretta Scott-King, *Mijn leven met Martin Luther King*. (Ten Have, Amsterdam, 1969)

Coretta Scott-King, *...en ik zag het beloofde land*. (Ten Have, Baarn, 1984).

Taylor Branch, *De geschiedenis van een droom*. (Uitgeverij Balans, Amsterdam, 1991).

David J. Garrow, *Bearing the cross*. (Vintage Books, New York, 1988).

Flip Schulke, *He had a dream*. (W.W. Norton Company, New York, 1995). (fotoboek)

Over Nelson Mandela:

Nelson Mandela, *De lange weg naar vrijheid*. (Atlas Contact, Amsterdam, 2017).

Richard Stengel, *15 lessen over leven, liefde en leiderschap*. (Kosmos Uitgeverij, Utrecht, 2013).

Nelson Mandela, *In gesprek met mijzelf*. (Spectrum Uitgeverij, Amsterdam, 2011).

Mac Maharaj en Ahmed Kathrada, *Mandela. Het geautoriseerde portret*. (Uitgeverij Terra Lannoo, Arnhem, 2006).

Jennifer Crwys-Williams, *Laat vrijheid regeren*. (Bruna Uitgevers, Utrecht, 1998).

Bronnen beeldmateriaal:

Pagina 5 en 6: Ramon Mangold

Pagina 8: Amelanders Historie

Pagina 13: Bisdom Den Bosch

Pagina 15 en 16: Heiligen.net

Pagina 20: Gemeentearchief Den Haag

Pagina 26 en 40: Aartsbisdom Utrecht

Pagina 27, 28, 29 en 30: Wim van den Dool, Aartsbisdom Utrecht

Pagina 39: Stokvis

Colofon en verantwoording

2023

Een uitgave van: NKSR

Auteurs: Dirk Roodzant en Limarley Kingsale

Projectbegeleiding: Wim van den Dool | Aartsbisdom Utrecht

Projectleiding: Berne Educatie | Heeswijk-Dinther

Ontwerp en vormgeving: Klare Kijk | creatie

Met kerkelijke goedkeuring

Haarlem, december 2022, + Jan Hendriks

Bijlage: Kernwaarden

Aandacht	Gehoorzaamheid	Ontdekken	Traditioneel
Assertiviteit	Gelijkwaardigheid	Ontmoeten	Troost
Authenticiteit	Geloof	Ontspannen	Trouw
Autonomie	Geluk	Ontwikkelen	Uitdaging
Avontuurlijk	Gemak	Onvoorwaardelijk	Uitmuntendheid
Balans	Genuanceerdheid	Openheid	Veelzijdigheid
Bekwaamheid	Gevoeligheid	Optimisme	Veerkracht
Betrouwbaarheid	Gezag	Ordelijkheid	Veiligheid
Bescheiden	Gezamenlijkheid	Originaliteit	Verantwoordelijkheid
Bescherming	Gezondheid	Overgave	Verbeeldingskracht
Betrokkenheid	Groei	Overvloed	Verbetering
Bevrijding	Harmonie	Passie	Verbinding
Bewustzijn	Hulpvaardigheid	Persoonlijke ontwikkeling	Verbondenheid
Bezieling	Humor	Pionieren	Verdraagzaamheid
Bloei	Inlevingsvermogen	Plezier	Vergeving
Collegiaal	Innovatief	Presteren	Vernieuwing
Communicatie	Inspiratie	Puurheid	Vertrouwen
Competentie	Integriteit	Rationaliteit	Vindingrijkheid
Continuïteit	Intimiteit	Rechtvaardigheid	Vitaliteit
Creativiteit	Inzet	Respect	Volharding
Daadkrachtig	Inzicht	Resultaat	Volmaaktheid
Dankbaarheid	Kennis	Rijkdom	Vrede
Deskundigheid	Klantgerichtheid	Rust	Vreugde
Dienstbaarheid	Klantvriendelijkheid	Samenwerken	Vriendschap
Doelgerichtheid	Leiderschap	Schenken	Vrijheid
Discipline	Kwaliteit	Samen	Vrijgevigheid
Duidelijkheid	Levenslust	Schoonheid	Waardering
Duurzaamheid	Liefde	Simpelheid	Waardevol
Eenheid	Loyaliteit	Solidariteit	Waardigheid
Eenvoudigheid	Mededogen	Souplesse	Waarheid
Eerlijkheid	Meesterschap	Soevereiniteit	Wijsheid
Effectiviteit	Meeveren	Speelsheid	Zekerheid
Efficiëntie	Mildheid	Spiritualiteit	Zelfbehoud
Eigenheid	Moedig	Spontaniteit	Zelfkennis
Energiek	Mogelijkheden	Stabiliteit	Zelfstandigheid
Enthousiasme	Mondigheid	Stilte	Zelfvertrouwen
Erkenning	Muzikaliteit	Tederheid	Zelfwaardering
Fijnzinnigheid	Nederigheid	Tevredenheid	Zingeving
Flexibiliteit	Nuchterheid	Toegankelijkheid	Zorgvuldigheid
Geborgenheid	Onafhankelijkheid	Toewijding	Zorgzaamheid
Geduld	Ondernemend	Tolerantie	Zuiverheid